

ФОРМИРАЊЕ БРИГАДЕ

Насијање у покрету и борбама

Стазама Великог Јастрепца. 21. новембра 1943. журиле су колоне бораца и старешина три батаљона: Првог крушевачког ударног. Другог пусторечко-јабланичког и Трећег црнотравског омладинског ударног. да што пре стигну планинској заравни Добра вода. недалеко од врела Јабланичке реке, да стану у свечарски строј и чују наредбу Главног штаба Народноослободилачке војске и партизанских одреда (НОВ и ПО) Србије према којој су дан раније званично постали Друга јужноморавска бригада која је скоро пола године касније. 7. маја 1944, преименована у Четврту српску бригаду.

Доброј води истовремено се приближавала Прва јужноморавска бригада. формирана 11. октобра 1943. у селу Ображду, у Јабланици. затим Крушевачки (Расински) партизански одред. представници Покрајинског комитета Комунистичке партије Југославије (КГПЈ) и Главног штаба ПОВ и ПО Србије. народне власти и мештани оближњих потпланинских села да увеличају завршни чин формирања Друге јужноморавске бригаде.

Њено формирање почело је петнаестак дана раније. у покретима и борбама батаљона који су ушли у њен састав. У то време у Србији су дејствовале само две бригаде: Прва шумадијска, формирана 5. октобра 1943. Прва јужноморавска бригада и више партизанских одреда. Пространу слободну територију јужне Србије упорно су бранили и нападали непријатеља Крушевачки (Расински). Први и Други јужноморавски партизански одред. помоћне партизанске чете. месне десетине и сеоске страже. Народноослободилачки покрет је бујао. нарочито у јесен и зиму 1943. и наредне 1944. године. чиме су створени погодни услови за формирање крупнијих војних формација на југу Србије: бригада и дивизија. спремних да туку окупатора и његове помагаче

широм целе Југославије. Покрајински комитет КПЈ за Србију и Главни штаб НОВ и ПО Србије, који су се налазили на слободној партизанској територији јужне Србије, реално су проценили да постоје могућности за формирање више бригада и дивизија, па су у том смислу деловали и постизали резултате. Њихове намере делом су убрзане када је уследило наређење Врховног штаба Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије (НОВ и ПОЈ) да Прва шумадијска и Прва јужноморавска бригада крену према Санцаку и Босни, у сусрет Другој пролетерској и Петој крајишкој дивизији, које су тукле непријатеља и наступале према Србији. У то време Радио-станица „Слободна Југославија“ понављала је шифровану поруку да Михаило крене, са главним снагама, у сусрет Вуку. Михаило је био псеудоним др Благоја Нешковића, секретара Покрајинског комитета КПЈ за Србију, а Вук псеудоним Моме Марковића, политичког комесара Главног штаба НОВ и ПО Србије, који се тада налазио са Првом шумадијском бригадом. Др Нешковић је имао обавезу да, са Првом јужноморавском бригадом, крене у Шумадију и даље, а то је значило да ће слободна партизанска територија јужне Србије остати без оперативне јединице, способне да брзо стигне на најугроженије правце да сузбија нападе непријатеља и офанзивније дејствује. Увиђајући да се развој народноослободилачког покрета, одбрана и проширење слободне територије, не могу препустити само партизанским одредима, он је одлучио, у договору са најближим сарадницима, у првом реду Драгим Стаменковићем, Ристом Антуновићем Бајом, Драгославом Петровићем Горским и осталима, да се формира Друга јужноморавска која ће достојно наставити дело Прве јужноморавске бригаде после њеног одласка у Шумадију.

Боравећи у Црној Трави, др Нешковић је настојао да се убрзају припреме за формирање бригаде и да се најспособнији руководиоци, прекаљени у бројним окршајима са непријатељем, почевши од устаничких дана 1941. године, поставе на командне и политичке дужности у Штабу бригаде, штабовима батаљона и командама чета. Покрајински комитет КПЈ и Главни штаб НОВ и ПО Србије једногласно су прихватили предлог др Благоја Нешковића да се Драгославу Петровићу Горском повери дужност команданта Друге јужноморавске бригаде. О његовом командантском умећу, храбрости, увелико се знало међу борцима и народом Расине, Топлице, Јабланице, Пусте Реке и целе јужне Србије. Он је раније био командант Крушевачког (Расинског) партизанског одреда који је извојевао низ блиставих победа

над удруженим непријатељима у рејону Крушевца. Јастрепца. Расине. Трстеника. Темнића, Топлице. Блаца и Куршумлије. Изводио је диверзије на железничкој прузи између Сталаћа. Крушевца и Трстеника. Одолео је снажним офанзивама бугарске окупаторске војске. недићеваца и четника. Одред је јачао и непријатељу задавао ударце под непосредном командом Драгослава Петровића Горског и његових најближих сарадника. Уочи преузимања дужности команданта бригаде. он је руководио официрским курсом у Јабланици. на којем је одабраним старешинама и саборцима, с обзиром да је завршио Војну акаде.мију и био активни официр. преносио стечена знања и њихову пажњу пленио језгровитошћу и јасноћом излагања. Био је прави мајстор у читању топографских карата. њиховој примени на терену. у оријентацији помоћу азимута и приређивању изненађења непријатељу.

Преузимајући дужност команданта Друге јужноморавске бригаде. Драгослав Петровић Горски својски се бринуо да се она што пре формира и крене у борбу. У томе је имао свесрдну подршку политичких и војних руководиоца НОП-а на југу Србије. Из Другог јужноморавског партизанског одреда издвојен је Трећи ударни (црнотравски) омладински батаљон да крене за Пусту Реку. Јабланицу. Топлицу и Велики Јастребац да би се укључио у састав бригаде која се у ходу формира. Батаљон је имао око 100 бораца и старешина. углавном младих и прекаљених у борбама. Командант бригаде је успоставио присну сарадњу са Штабом батаљона и заједно су вршили припреме за дуги и опасни марш према Великом Јастрепцу. На томе походу требало је штитити. поред осталих. секретара Покрајинског комитета и члана Главног штаба НОВ и ПО Србије. др Благоја Нешковића. кога су чекале бројне обавезе у предстојећем периоду. чак и одлазак из јужне Србије.

Одлазак из Црне Траве подразумевао је опроштај бораца са родбином и пријатељима. Одмах се увидело да је планирана прослава дана Октобарске револуције. 7. новембра 1943. у Црној Трави. најпогоднија за сусрет бораца Ударног омладинског батаљона и њихов опроштај са најмилијима и народом који су штитили од крволочног бугарског окупатора и домаћих издајника.

Маса света из Црне Траве и околних села и борци Другог јужноморавског партизанског одреда испунили су главни трг у варошици. очекујући почетак прославе 26-годишњице Октобарске револуције. На балкону зграде некадашње жандармеријске станице појавио се. поред осталих. др Благоје Нешковић. Жамор и музика су умукли. Др Нешко-

вић је прво говорио о ситуацији на савезничким ратиштима. као и поразима Хитлерове фашистичке армаде на Источном фронту. предсказавши неминовни крах нацистичке Немачке и њених савезника. Потом је наставио о успесима Народноослободилачке војске. њеним значајнијим победама у последње време. ширењу слободне територије у целој Југославији. формирању нових и крупнијих војних формација, бригада. наговестивши да то предстоји и у јужној Србији. Ова најава је поздрављена спонтаним аплаузом присутних. Народу и борцима обратио се и Риста Антуновић Баја позивом да још жешће туку бугарске окупаторске пукове и њихове помагаче.

После је започело народно весеље, чула се хармоника, фрулице и заиграло коло. Командант предстојећег марша Драгослав Петровић Горски утаначио је маршруту, консултујући се са претпостављенима из Главног штаба НОВ и ПО и Покрајинског комитета КПЈ за Србију од којих је добио сагласност за свој план.

Уследило је наређење за покрет. Борци и старешине Ударног оmlадинског батаљона опростили су се од својих најдражих. пријатеља. друга из Другог јужноморавског партизанског одреда у чијем су саставу до тада били. Понеко није могао задржати сузе.

На изласку из Црне Траве Батаљон се престојојио у маршевску колону. Почело је успињање према планинском селу Бајинцима. Тешко савлађујући расквашене успоне и стазе, борци су преморени стигли на прво одредиште. У Бајинцима су борци и старешине обавештени о наредним задацима. Др Благоје Нешковић и Драгослав Петровић Горски су уочили да Црнотравцима није јасан циљ марша и шта их коначно очекује. Секретар Покрајинског комитета саопштио је постројеном батаљону наредбу Главног штаба НОВ и ПО Србије да се формира Друга јужноморавска бригада и да Ударни оmlадински батаљон Другог јужноморавског партизанског одреда улази у њен састав. Млади борци били су пријатно изненађени. а импоновало им је кад су сазнали да је командант бригаде Драгослав Петровић Горски кога су изузетно ценили. Саопштено је. такође. да командант батаљона Петко Вуковић остаје на истој дужности, да је заменик команданта Петар Станковић Љуба. политички комесар Живко Коцић Предраг и заменик политичког комесара батаљона Стојан Николић Јоле.

Покрет је настављен према долини Јужне Мораве и планини Кукавици на њеној левој обали. По невремену се ишло споро и опрезно. Истурена претходница је помогла да се заобиђу непријатељска упо-

ришта и стигне у долину набујале реке. После пажљивог осматрања и припрема. колона бораца и руководилица прешла је друм. железничку пругу, дрвени мост преко Јужне Мораве и домогла се стрмих падина Кукавице. Борци су се пречицама приближавали Пустој Реци и селу Кацабаћу да се ту сусретну са борцима Јабланичко-пусторечког батаљона Првог јужноморавског партизанског одреда, који је већ одабран да уђе у састав Друге јужноморавске бригаде.

У слободарској Пустој Реци. у Кацабаћу, петнаестак километара северозападно од јаког непријатељског гарнизона Лесковца. Ударни омладински батаљон је гостољубиво дочекан. Мештани. припадници народноослободилачког покрета, борци Јабланичко-пусторечког батаљона, распоредили су Црнотравце у загрејане сеоске куће, приготовили им топлу храну и омогућили да се окрепе од напорног марша и хладноће, Неколико бораца били су боси и окрвављених стопала. Предусретљивошћу мештана добили су домаћу обућу да се заштите од студени. На застанку и није било баш право одмора. Одржани су састанци чланова КПЈ и Савеза комунистичке омладине Југославије (СКОЈ-а), вршене припреме за збор народа и војске и наредни покрет. Борцима Јабланичко-пусторечког батаљона је саопштено да улазе у састав Друге јужноморавске бригаде. што су они одушевљено поздравили. Батаљон је био малобројан. само 65 бораца. са непотпуним штабом, који су чинили заменик команданта Батрић Мујовић и политички комесар Трајко Живковић. Најпречи је посао био да Батаљон. као и цела Бригада. бројно и кадровски ојача, да се попуне упражњена руководећа места и борбено спремније дејствује. До попуне је убрзо дошло. Командант је постао Никола Турчиновић, а заменик политичког комесара Милан Вилић. Батаљон је бројно ојачан и на Пасјачи доласком 24 бораца са Косова и Метохије. који су побегли из фашистичких логора смрти у Албанији. Они су одмах распоређени на политичке и партијске дужности у командама чета. На дужност заменика политичког комесара бригаде постављен је Драгољуб Петровић Раде. члан Окружног комитета КПЈ за Лесковац. организатор устанка. омиљен у крају у коме је деловао. У договору са секретаром Покрајинског комитета КПЈ за Србију функције заменика команданта. политичког комесара и начелника штаба бригаде требало је попунити преузимањем најспособнијих руководилица из Прве јужноморавске бригаде.

После народног збора и весеља у Кацабаћу. наређен је покрет Ударног омладинског и Јабланичко-пусторечког батаљона према

Топлици, Јастрепцу и Расини. да би се састали са Ударним батаљоном Крушевачког (Расинског) партизанског одреда и званично формирали Бригаду. Командант бригаде Горски обавештен је да су јединице Прве јужноморавске бригаде и Ударни батаљон Расинског одреда напали и опколили Расинску четничку бригаду у Великом Шиљеговцу. Четницима је у помоћ стигао Расински четнички корпус и борба је попримила у жестини. Командант Горски је проценио да се батаљони под његовом командом морају упутити према Великом Шиљеговцу и Здрављу да појачају одбрану и нападе Прве јужноморавске и Расинског партизанског одреда. Оба батаљона журила су да ступе у борбу и противнику задају ударце. У селу Сеземећу на њих су налетеле четничке јединице које су узмицале испред Прве јужноморавске и Расинског партизанског одреда. Да би се четницима прекинула одступница, борци Ударног омладинског и Јабланичко-пусторечког батаљона напали су их и нанели им осетне губитке. 0 вишечасовним борбама у Великом Шиљеговцу, Здрављу и околини Миливоје Перовић је записао да је 100 четника изгубило живот. 170 заробљено, заплењено је 250 пушака. 5 пушкомитраџеза. 2 минобацача и знатне количине разне ратне опреме и материјала. У окршајима је погинуло 6 и рањено 13 бораца Прве јужноморавске бригаде и јединица које су јој садејствовале.¹ Те борбе и пораз четничких јединица изузетно повољно су одјекнули у народу Расине и подјастребачких села и доста младића је изразило жељу да ступе у Народноослободилачку војску.

У селу Буцима. 20. новембра 1943. окупила су се три батаљона будуће бригаде и приведено крају њено организационо и кадровско формирање. Секретар Покрајинског комитета др Благоје Пешковић Михајло, командант Драгослав Петровић Горски и заменик политичког комесара Драгољуб Петровић Раде састали су се са Штабом Прве јужноморавске бригаде да би усвојили неколико значајних кадровских решења. Том приликом је одлучено да се Ударни батаљон Крушевачког (Расинског) партизанског одреда, уместо једног батаљона Прве јужноморавске како је раније планирано, укључи у Другу јужноморавску бригаду. Из Прве јужноморавске преузета су три руководиоца да се попуни Штаб Друге јужноморавске и то: Владимир Букилић, звани Поп Мића, на дужност политичког комесара. Стојан Љубић, на место

¹ Лр Миливоје Перовић. *Љужна Србија*, Нолит - Просвета, Београд. 1961. стр. 329 (у даљем тексту М. Перовић. н.д.)

заменика команданта и Радован Петровић за начелника штаба Бригаде. На место санитетског референта бригаде постављена је др Драгиња Перишић Марковић, за интенданта Љубисав Констадиновић, а функција омладинског руководиоца, односно секретара СКОЈ-а, поверена је Милораду Вуловићу. Одлучено је, такође, да Ударни (Расински) буде - Први, Јабланичко-пусторечки - Други, а Ударни (Црнотравски) омладински - Трећи батаљон у Другој јужноморавској. Дефинитивно су одређени састави штабова батаљона и команди чета. Командант Првог батаљона постао је Пана Ђукић Лимар, политички комесар Никола Бугарчић Драгиша, заменик команданта Максим Ђуровић и заменик политичког комесара Божидар Алексић. Командири чета били су Живојин Мијатовић, Радман Савић, Божидар Весковић, политички комесари Кузман Николић, Радослав Стојиловић, Мирослав Певтковић, а њихови заменици Петар Милашиновић, Милоје Кузмановић и Радомир Петковић. Командант Другог батаљона био је Никола Турчиновић, политички комесар Трајко Живковић, заменик команданта Батрић Мујовић и заменик политичког комесара Милан Вилић. Дужност командира чета вршили су Обрен Максимовић, Боро Перовић, Зарија Мујовић, политичких комесара Божидар Павловић, Лазар Суботић, Боривоје Ромић, а њихових заменика Чедомир Топаловић, Младен Жакула и Стева Радовановић. У штабу Трећег омладинског батаљона није било промена. Командант је био Петко Вуковић, политички комесар Живко Коцић Предраг, заменик команданта Петар Станковић, звани Љуба Ракета, а заменик политичког комесара Стојан Николић. На челу чета налазили су се командири Драгољуб Јовић, Божидар Давинић, Предраг Игић, политички комесари Војислав Станојевић, Душан Ивановић и Драгутин Трајковић. Заменици командира били су Божидар Искреновић, Сретен Станковић, Миомир Здравковић и заменици политичких комесара Душанка Цветановић, Јован Димитријевић и Витомир Стојановић. Трећи батаљон је званично имао заменике командира чета, а Први и Други тренутно нису имали.

У сећањима и написима бораца и руководиоца постоје извесне несагласности о месту и датуму формирања Бригаде. То је разумљиво кад се има у виду да је она настајала у покрету, да је наредба о њеном формирању саопштavana на неколико места и коначно на Доброј води, Никола Бугарчић, на пример, у сећањима о формирању Бригаде,²

² *Политика*, 25. октобар 1983.

поред осталог, пише: „Настанак Четврте српске. У селу Ломници, удаљеном само десетак километара од Крушевца (у коме су стациониране веома јаке окупаторске снаге), у једној кући засеока Буци, после подне 20. новембра 1943. године. др Благоје Нешковић. тада секретар Покрајинског комитета КПЈ за Србију, саопштио је наредбу о формирању Четврте српске ударне бригаде (Тада Друга јужноморавска, а у Четврту је преименована тек 7. маја 1944. - подвукао Н.Б.) и наредбу о постављењу командног кадра"... Петар Милашиновић пише слично: „На дан 20. новембра 1943. године у 17 часова у селу Буци. код данашњег задружног дома, прочитана је наредба Главног штаба НОВ и ПО Србије, о формирању Друге јужноморавске НО бригаде и постављењу Штаба бригаде и штабова батаљона."³

Званична свечаности

На Велики Јастребац, на пропланак Добра вода. у поподневним сатима 21. новембра 1943, пристигле су колоне бораца Прве и Друге јужноморавске бригаде и Крушевачког (Расинског) НОП одреда. С њима су дошли представници политичког и војног руководства. народне власти на југу Србије, мештани из оближњих потпланинских села. претежно омладинке и омладинци. да присуствују завршном чину формирања Друге јужноморавске бригаде. После краћег предаха јединице су постројене у четвороугао. Командант новоформиране бригаде Драгослав Петровић Горски рапортирао је др Благоју Нешковићу Михаилу. сада у својству члана Главног штаба НОВ и НОП Србије, да су бригада и Одред спремни за почетак званичне свечаности. Др Нешковић је стао у средину. а иза њега Недељко Караичић. члан Покрајинског комитета КПЈ за Србију, Драги Стаменковић. секретар Покрајинског комитета СКОЈ-а за Србију. У строју су били команданти и политички комесари бригада, њихови заменици и начелници штабова. Окружен ратницима. прекаљеним у окршајима са непријатељем од Крушевца и Трстеника на северу до Врања. Трговишта и Пчиње на југу. од Копаоника на западу до Црне Траве. Пирота. Босиљграда и бугарско-југословенске границе на истоку. др Нешковић одао им је признање за ратне успехе у окршајима са далеко надмоћнијим непри-

³ *Крушгванки зборник*. Историјски архив Крушевца. год. 1984. бр. 1. стр. 156.

јатељем. Истакао је да се због масовнијег приступа народа јужне Србије народноослободилачком покрету стварају услови за формирање нових бригада. Нагласивши да ће стопама Прве јужноморавске наставити тек формирана Друга јужноморавска бригада. свој говор завршио је речима: „Не сумњам у то да ћете ви, ваша бригада, извршити задатке који су тешки исто онолико колико је борбеност ваша јака. Али ће ваша борбеност све скршити као неумољиви маљ и нека, другови, кроз најкраће могуће време, буде формирана трећа...!“⁴

Казивање др Нешковића борци и старешине су пропратили снажним аплаузима. У име ГТокрајинског комитета поздравни говор одржао је Недељко Караичић, а у име Покрајинског комитета СКОЈ-а за Србију Драги Стаменковић, обојица бурно поздрављени. Владимир Букилић, звани Поп Мића, политички комесар Друге јужноморавске, обећао је у име бораца и старешина, да ће непријатеља тући на сваком кораку док му се не задају смртни ударци и извојује слобода. Борци су наизменичним узвицима прихватили да ће се срчано борити, не само у јужној Србији него и у осталим крајевима наше земље.

Борце и руководиоце новоформиране бригаде поздравио је командант Прве јужноморавске Предраг Марковић Алимпие, пожелевши им да успешно бране и проширују слободну територију у јужној Србији. Саопштио је да ће Прва јужноморавска бригада истог дана кренути на дуги борбени пут, далеко од краја у коме је настала.

Др Благоје Нешковић је затим прочитао наредбу Главног штаба НОВ и НТФ Србије, коју је већина бораца и старешина раније чула, о формирању Друге јужноморавске бригаде и саставу њеног командног и политичког руководства. ГЛотом је уследило полагање војничке заклетве. Пре тог чина борцима је предочено да их очекују тешке обавезе, често скопчане са опасношћу за сопствени живот, да онај ко то не може поднети, слободно иступи и врати се својој кући. Сви су остали на својим местима, чак и они који су раније положили заклетву, приликом ступања у партизанске одреде.

Са текстом заклетве у руци, командант Друге јужноморавске бригаде изговарао је реченицу по реченицу, а млади гласови сложено су понављали да се заклињу својом чашћу и животима да ће тући окупатора и његове помагаче.

⁴ *Две године Чешврше српскеударне бртаде. 1943-1945.* Политички одсек Четврте српске ударне бригаде. Београд 1945 (интерно издање), стр. 8.

Званични део свечаности формирања Друге јужноморавске окончан је уиућивањем телеграма сличне садржине Врховном штабу НОВ и ПОЈ. Главном штабу НОВ и 110 Србије, Покрајинском комитету КПЈ ча Србију и Првој шумадијској НО бригади.

Др Благоје Нешковић саопштио је наредбу Главног штаба НОВ и 110 да се Прва јужноморавска бригада припреми за покрет према Шумадији, као и да јој Друга јужноморавска. без обзира на скромне залихе муниције и недостатак аутоматског оружја. додели извесне количине метака и неколико пушкомитраљеза. Борци Друге јужноморавске дали су друговима у ГТрвој јужноморавској бригади знатне количине муниције, неколико пушкомитраљеза и доста хране. Одлазак Прве јужноморавске бригаде није био повољно примљен и разумљив борцима и народу из разлога што су били створени услови за ширење слободне територије и јачање НОБ на југу Србије, али је то дисциплиновано прихваћено.

Уследио је културно-уметнички програм, спонтано весеље бораца. њихове родбине и пријатеља из оближњих села. Увежбани хор Прве јужноморавске бригаде отпевао је неколико песама о Народноослободилачкој борби и револуционарним збивањима у свету. Бригадни „глушци“ приказали су скечеве. а потом је организовано народно весеље.

После весеља уследио је растанак двеју бригада. Прва јужноморавска је пошла према Западној Морави. Руднику и Шумадији у сусрет Првој шумадијској бригади да би заједно извршавале борбене задатке добијене од Врховног штаба НОВ и ПОЈ. С њом се запутио и др Благоје Нешковић Михаило, чије је кратко присуство на слободној територији јужне Србије допринело распламсавању и омасовљењу НОБ-а. Борци Друге јужноморавске запутили су се у село Придворицу на починак и припреме за даљу борбу и проширење слободне територије.

Бригада је започела борбени пут и остале активности у специфичним и сложеним условима Народноослободилачке борбе у јужној Србији. Штаб бригаде био је непосредно потчињен Главном штабу НОВ и ПО Србије, од њега примао наређења за извођење борбених акција и подносио извештаје како су оне завршене. Када су извођени напади на непријатеља у којима је учествовало више јединица, Главни штаб Србије формирао је привремене оперативне штабове, на њихово чело постављао најiskusније и најхрабрије руководиоце који нису разрешавани дотадашњих дужности у јединицама којима су командовали. али су им привремено. у свакој конкретној акцији, одређивани

заменици. У оваквим приликама Главни штаб Србије непосредно је наређивао привременом оперативном штабу. Овакав однос у командовању постојао је до формирања Оперативног штаба зоне. марта 1944. године. који је преузео непосредно командовање јужноморавским бригадама. одредима. јединицама команди места. подручја и осталима. Оперативни штаб зоне у свему је био потчињен Главном штабу НОВ и 110 Србије до формирања Прве српске дивизије. 20. маја 1944, Тада је Оперативни штаб зоне преименован у Штаб поменутог дивизије.

Од формирања до уласка у састав Прве српске дивизије, у Бригади су постојале десетине, чете и батаљони. Водова није било. У команди чете били су командир, политички комесар. заменик политичког комесара. Заменика командира није било, осим у Трећем батаљону. Штаб батаљона чинили су командант. политички комесар. заменик команданта и заменик политичког комесара. У Штабу бригаде били су командант, политички комесар, заменик команданта. заменик политичког комесара и начелник Штаба. Поред тога, при Штабу бригаде били су интендант. омладински руководилац. референт за културно просветне активности исанитетски референт.

Постојале су команде места и подручја. Оне су имале своје јединице за одбрану слободне територије под њиховом контролом. Команде места и подручја биле су потчињене Главном штабу Србије или привременом оперативном штабу, зависно од тренутне војно-пелитичке ситуације. Њихове јединице су садејствовале са јединицама Бригаде када су водиле борбе на терену под њиховом контролом. Штаб војног подручја обједињавао је рад штабова команди места.

Заменик политичког комесара бригаде обезбеђивао је сарадњу Штаба бригаде и руководстава КГПЈ на терену да заједнички планирају и воде борбе против окупатора и његових помагача.

Снабдевање јединица храном вршено је посредством команди места. подручја, сеоских и општинских органа народне власти. У селима. у којима су се јединице краће и дуже задржавале. борци и старешине плански су распоређивани на исхрану у поједина домаћинства. При томе се водило рачуна да домаћинства. зависно од својих могућности. буду подједнако оптерећена. Овај начин исхране бораца је практикован до тешких борби на Копанику, у летњим месецима 1944. када се храна није могла допремати из ближих и удаљенијих потпланинских села. Исхрана је тада. колико се могло, делимично организована на војнички начин.

У време формирања и касије. Бригада није имала организовану обавештајну службу. Податке о непријатељу Штаб бригаде је добијао од команди места, подручја, органа народне власти, партијских, скојевских и омладинских организација. Податке о непријатељу достављали су илегалци и симпатизери народноослободилачког покрета у градовима у којима је непријатељ завео праву страховладу.

У Бригади је деловао Бригадни комитет КПЈ. Секретар комитета био је уједно и заменик политичког комесара бригаде, а чланови политички комесар бригаде, скојевски и омладински руководилац и заменици политичких комесара батаљона. За свој рад и морално-политичко стање у Бригади, Комитет је непосредно био одговоран Покрајинском комитету КПЈ за Србију док није формиран, маја 1944, Дивизијски комитет КПЈ. Тада је Бригадни комитет у свему одговарао Дивизијском комитету КПЈ до завршетка рата и после. Постојао је Бригадни комитет СКОЈ-а.

Прва борба Друже јужноморавске бригаде

У време задржавања у Придворици, командант бригаде Горски добио је обавештење од Главног штаба да један батаљон бугарских војника, утаборених скоро годину дана у селу Велика Плана, 13 км северозападно од Прокупља, жели неприметно да се извуче и избегне одговорност за злочина која је наносио недужном народу. У договору са најближим сарадницима, командант бригаде је одлучио да се непријатељско упориште нападне, саопштивши командантима батаљона Пани Ђукићу Лимару, Николи Турчиновићу и Петку Вуковићу план напада. Терет предстојеће борбе био је намењен Првом ударном расинском и Трећем омладинском ударном црнотравском батаљону. Други Јабланичко-пусторечки батаљон је задржан у резерви да се укључи у борбу према потреби и појача нападе на најбрањеније ватрене тачке непријатеља.

Батаљонске и четне колоне су кренуле. 23. новембра 1943, у 3 сата ноћу, према одредишту. Штаб бригаде је желео да се осване на прилазима бугарском упоришту. Брдовити терен је замарао борце и успоравао њихов ход.

Разданило се кад су Први и Трећи батаљон, непримећени од непријатеља, стигли на полазне положаје северно од упоришта. Један ме-

штанин кришом је дошао команданту бригаде и обавестио га да је 6 камиона. покривених цирадама. стигло друмом од Прокупља и ушло у село. Изјавио је да није видео да ли су камиони празни или пуни војника. Без обзира на непотпуне податке о бројном стању непријатеља, командант бригаде је одмах почео припреме за напад. Командант Првог батаљона упутио је Другу чету, с командиром Радоманом Савићем и политичким комесаром Радославом Стојиловићем, да залегне код села Мршеља, поред пута јужно од упоришта и непријатељу прекине одступницу према Прокупљу. Прва чета, с командиром Живојином Мијатовићем и политичким комесаром Кузманом Николићем, затим Трећа чета, на челу са Божидаром Весковићем и Мирославом Цветковићем, распоређене су у близини сеоског гробља у намери да упадну у упориште и оаладају доминантним узвишењем на источној страни. Командант Трећег батаљона Петко Вуковић наредио је командирима Драгољубу Јовићу и Божидару Давинићу да Прва и Друга чета заузму положаје код Велпланског гробља. на узвишењу издуженом према Мршељу. да би непријатељу затвориле пролаз долином Планске реке. Трећа чета. са командиром Предрагом Игићем, залегла је поред пута на изласку из Велике Плана. Развијање јединица у стрелце и поседање предвиђених положаја извршено је без озбиљнијих потешкоћа. Бугарски војници једино су спречили Другу чету Првог батаљона да заузме подесан положај код Мршеља. Пристицањем Прве и Друге чете Бугари су ипак били приморани, после жестоког отпора. да узмакну. Права борба се распламсала кад су бугарски камиони. пуни војника. покушали да измакну из села налећући на стрелачки строј Треће чете Трећег батаљона. Војници су искакали из камиона и заузимали законе поред друма. Пушкомитраљесци Стојан Аранђеловић Стојанче и Братислав Костић Браца наизменично су их тукли кратким рафалима. рањавали и ометали у сређивању. Бугари су намеравали да устукну у село. али су у томе спречени. На команду њиховог официра, увидевши да су у критичној ситуацији, боље су се распоредили у усеку пута, нештедимице отварајући ватру. Њима није мањкало муниције, а борци Треће чете штедљиво су трошили сваки метак. Било је покушаја да се непријатељски војници савладају јуришем и застрашивањем. Командир чете је довикивао Бугарима да обуставе паљбу и да се предају. Тајак неизвесности кратко је потрајао. али су Бугари наставили да пружају отпор. Могло се претпоставити да очекују помоћ из свог гарнизона у Прокупљу. али је због истурених бригадних обезбеђења у

томе правцу било мало изгледа да и снажнија непријатељска јединица постигне успех и деблокира упориште Велику Плану. Притешњени у заклонима, поред друма и камиона, тучени ватром целог батаљона, бугарски војници су увидели да неће издржати и помишљали су да се предају. У критичним тренуцима, са аеродрома у Прокупљу, долетела је ескадрила њихових авиона који су пикирали и кружили изнад положаја бораца Трећег батаљона. Борци су трком узмицали са чистине, заклањајући се иза стабала ретких воћака и оголелог дрвећа. Из авиона су бачене мање бомбе, а поједини борци безуспешно су покушавали да пушкомитраљеском и пушчаном ватром одбију налете двокрилаца. Прискачући да помогне рањеном борцу, санитарски референт Загорка Здравковић Маџарка смртно је погођена митраљеским хицима из авиона у ниском лету. Пушкомитраљезац Миодраг Младеновић Грабуља, који је кратким рафалима одбијао налете авиона, такође је погођен. Подржавани од авиона, бугарски војници су чешће отварали ватру. Пошто је постојала опасност од њиховог противнапада, командири чета су упозорени да се непријатељ држи на нишану и спречи његов противудар. Авиони су и даље нападали. Митраљеском ватром су усмртили младог борца Божидара Јоцића и тешко ранили Душанку Цветановић, заменика политичког комесара чете, коју је заменик команданта батаљона Петар Станковић Љуба однео у заклон.

Не желећи да жртвује животе младих бораца и старешина. Штаб бригаде је у 15 сати наредио повлачење, што су бугарски војници искористили побегавши према Малој Плани и Прокупљу.

На сеоском гробљу, уз дужне војничке почасте, чета бораца, са командиром Драгољубом Јовићем, политичким комесаром Војиславом Стојановићем и замеником командира Божидаром Искреновићем, сахранила је палу другарицу и другове. На њихове хумке стављени су струкови позног јесењег цвећа.

Увече је Први батаљон ушао у Велику Плану и запалио школску зграду, претворену у непријатељску касарну. Из скровишта су излазили мештани, поздрављали ослободиоце, нудили им храну и преноћиште. Појединци су причали како су их бугарски окупатори злостављали и претили им најтежим казнама.

Штаб бригаде детаљно је анализирао минулу борбу, закључивши да би батаљон Бугара био до ногу потучен да није добио подршку авиона. Недостатак противавионских оруђа био је проблем који се морао што

пре решити. Примећено је, такође, да усиљени и дужи маршеви неповољно утичу на борце кад се они непосредно из покрета уводе у тежу борбу. Протеривањем непријатеља из Велике Плана Бригада је почела да испуњава недавно дато обећање да ће ширити слободну територију, да ће достојно заменити Прву јужноморавску и несебично бранити слободарски народ јужне Србије.

У извештају Штаба бригаде Главном штабу НОВ и ПО Србије описан је ток борбе у Великој Плани. констатовано да нико није погинуо од пушчане и митраљеске ватре опкољеног непријатеља, да су погинула 2 и рањено 6 бораца од бомбардовања и митраљирања из авиона.⁵

Тај податак није подударан са стварним губицима. Погинула су три борца, што су потврдили неки очевици и учесници у тој борби, међу којима и Славка Ивановић.

Из сачуваног непријатељског документа види се да су погинула 2 и рањен 1 бугарски војник.⁶

Политичко и пропагандно деловање

Јединице Друге јужноморавске размештене су у неколико подјастребачких села: Велику Плану, Бресницу, Јошаницу, Претрешњу и Придворицу да се одморе и припреме за наредне окршаје. Борци и старешине успостављали су присну сарадњу са мештанима, објашњавајући да се Народноослободилачка војска бори против окупатора, а да су четници Драже Михаиловића, недићевци и љотићевци издајници свога народа. У тумачењима политичке и војне ситуације у нашој земљи и свету предњачили су чланови КПЈ и СКОЈ-а, који су проричали да је неминовна пропаст нацистичке Немачке, знатно ослабљене после капитулације фашистичке Италије. Посебно је истицано напредовање Црвене армије и савезничких армија у Италији. Указивано је, такође, на успехе јединица Народноослободилачке војске Југославије. Поред појединачног политичког деловања одржавани су зборови и извођен културно-уметнички програм у селима.

Увече, 24. новембра, у Великој Плани одржан је народни збор, на коме је политички комесар бригаде тумачио, поред осталог, циљеве

⁵ *Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату југословенских народа*, том I. књ. 5, док. 135 (у даљем тексту 36. НОР).

⁶ *36. НОР, том I, књ. 21, док. 80.*

народноослободилачке борбе. После је настало народно veselje које је потрајало до дубоко у ноћ. Слнчни зборови су одржавани у осталим селима у којима су биваковале јединице Бригаде.

У политичким и партијским активностима запажену улогу имао је заменик политичког комесара бригаде Драгољуб Петровић Раде, који је уједно био и секретар Бригадног партијског комитета. Он се побринуо да се конституише Бригадни партијски комитет. чији је задатак био да обједињује и подстиче рад батаљонских партијских бироа, а помоћу њих деловаће четних партијских актива. Знатна пажња је посвећивана тек формираној скојевској организацији и васпитању младих бораца у духу патриотизма, несебичности, храбрости, другарства и поштења. На томе послу свесрдно су сарађивали секретар бригадног партијског комитета и 17-годишњи секретар скојевске организације Милорад Вуловић. Првих дана постојања у Бригади је било 42 члана и 16 кандидата за чланове КПЈ и приближно 100 чланова СКОЈ-а. Тежња је била да се партијска и скојевска организација. без обзира на појаве секташења, омасовљавају и јачају. Чланови КПЈ, изузев неколико на командним и политичким дужностима, имали су кратак партијски стаж и оскудније идејно-политичко образовање. па су предузимане мере да се они теоретски образују. Сви су они, укључујући и чланове СКОЈ-а. прилежно извршавали борбене и остале задатке. У нападима на непријатеља, показавши то већ у првој борби. предњачили су у стрелачким стројевима и последњи напуштали бојиште, Дисциплином и коректним понашањем, навикама стеченим у одредима и теренским јединицама, јачали су морално-политичку чврстину Бригаде и расположење за борбу.

У престојом извештају Бригадног комитета који је одржао сасстанке 24. и 25. новембра 1943, прерано је замерено да је партијност чланова КПЈ у Првом батаљону врло слаба, да дисциплина није на висини и предложено да се тамо упуту један члан Бригадног комитета ради отклањања тих недостатака. Други батаљон је похваљен за врло добру дисциплину, а замерено му да није довољно урађено да се његови борци, пристигли из разних јединица, боље упознају и присније сарађују. Чланови КПЈ у Трећем батаљону нису критиковани. Истакнута је њихова вредноћа. борбеност, уредност и дисциплина. који треба да послуже за пример осталима. Због храбрости у нападу на непријатеља у Великој Плани три борца су примљена у КПЈ.

У извештају је указано да војно-стручни рад у Бригади није на висини. као ни политички рад на терену. Приметно је да су политички руководиоци судили о слабостима у војно-стручном раду. што је било некомпетентно мешање у командовање јединицама. На крају је одато прљнање учесницима борбе у Великој Глани истицањем да су се другови „у борби показали силно. јуришали као вукови и привлачили се непријатељу као мачке.“⁷

Политичка и пропагандна делатност је појачавана и усаглашавана. што се најбоље уочава из заједничког прогласа Штаба бригаде и Окружног НОО за Лесковац, намењеног народу Топлице. Јабланице. Косанице. моравског и лесковачког среза. Штампан у неколико хиљада примерака. проглас је детаљно тумачио значај борбе за слободу и независност отаџбине. осудио издајничку политику четничке организације Драже Михаиловића и њеног покровитеља избегличке југословенске владе у Лондону и краља Петра II Карађорђевића. Присилно мобилисани четници су позвани да напусте јединице и ступе у Народноослободилачку војску.

Осмишљена политичко-пропагандна активност у зачетку. а поготово касније. пустила је дубоке корене и постала пријемчива за народ и борце. И најсумњичавији су увидели колико четници, недићевци и остале слуге окупатора лажу и шире неистине о унштењу партизанских јединица у јужној Србији. Народ је претежно веровао у оно што чује од политичких и војних руководиоца народноослободилачке борбе, а у појединим местима већ видео како партизански одреди и новоформирана Друга јужноморавска бригада силовито бију окупатора и његове сараднике свих боја.

Крајем 1943. и наредне године. народноослободилачки покрет постепено је бујао и непријатељ је губио тло под ногама у јужној Србији. Поред постојећих народноослободилачких одбора. од месних. општинских. среских до окружних. у новоослобођеним местима успостављени су одговарајући органи народне власти. Стваране су команде војних подручја и места. са сопственим војним јединицама за оспособљавање младих бораца да попуњавају крупније оперативне јединице. у првом реду бригаде. да борбеношћу потврде да су достојни својих предака из битака у Балканском и Првом светском рату.

Упад у Жупу и Александровац

Наступајући према Шумадији, Прва јужноморавска бригада водила је тешке борбе против удружених непријатеља. Најпре су је нападали делови Расинског четничког корпуса и Жичке четничке бригаде. Штаб Друге јужноморавске обавештен је да Прва јужноморавска борбом тешко крчи пут према циљу и према упутству Главног штаба настојао да јој помогне, макар и посредно, упадом у Жупу и нападом на Александровац, које је командант Расинског четничког корпуса сматрао својом неосвојивом територијом. Разложно се процењивало да ће он бити приморан да смањи, а можда и обустави нападе на Прву јужноморавску и знатније снаге врати на територију Жупе. Командант Друге јужноморавске Драгослав Петровић Горски уједно је желео да се Бригада оспособи да води борбе даље од границе слободне партизанске територије, у дубљој позадини непријатеља. Конкретнији циљ напада на Александровац био је стицање искуства за нападе на градове и већа насељена места, пленидба ратног материјала, лекова, паљење среске архиве, хватање шпијуна и сарадника окупатора.

Штабовима батаљона саопштени су предстојећи задаци и уследиле су припреме за покрет. Колоне бораца су кренуле из Придворице, по киши и суснежици, према врху Јастрепца да га што пре пређу и законаче у Јабланици, на десној обали Расине. Сутрадан су батаљони продужили, по невремену, узводно Расином до села Купаца, у коме је одржан народни збор и разобличавана четничка издаја. Окупљеним мештанима говорио је политички комесар бригаде Владимир Букилић, познатији по надимку Поп Мића, изузетно цењен, уверљив у објашњавању циљева народноослободилачке борбе. У Гркљану и Суваји јединице Бригаде су распоређене на преноћиште и преданак. Двадесеточасовни застој добро је дошао борцима да осуше мокру одећу и обућу, да се окрепе скуваном храном. Вршена су извиђања и прикупљани подаци о бројном стању противника у градићу на речици Пепељуши. Изгледало је скоро невероватно да свега 26 жандара Српске државне страже (СДС) бораве у касарни. Њихову небудност требало је искористити. Штаб бригаде разрадио је план напада јединица, укључујући придодату Блацку чету Јастребачког батаљона, одредио време поласка, правце наступања и упада у градић. Други батаљон је распоређен на северним, а Трећи на јужним узвишењима Александровца да спрече пристизање појачања угроженом гарнизону. Први

батаљон и Блацка чета су усмерени у центар градића да заузму значајне објекте и сломе отпор недићеваца. Командант батаљона Пана Букњи Лимар и политички комесар Никола Бугарчић Драгиша, са заменицима Максимом Ђуровићем и Божидаром Алексићем, ништа нису препуштали случају и чете су умешно усмеравали у дубину упоришта. Прва чета, којом су командовали Живојин Мијатовић, Кузман Николић Леви и Петар Милашиновић, приближила се зградама среза, општине, пореске управе, с циљем да их освоје, заплене разни материјал и униште архиву. Друга чета, са командиром Радманом Савићем, политичким комесаром Радославом Стојиловићем и замеником комесара Милојем Кузмановићем, раздвојена је у неколико група и спремна чекала да крене у потрагу за сарадницима окупатора и шпијунима да би их предала народном суду. Блацка чета, под командом Живка Лазовића Обрада, усмерена је према Пољопривредној школи. Економији, згради поште и болнице. С овом четом запутио се заменик политичког комесара бригаде Драгољуб Петровић Раде, знајући да у болници има рањених непријатељских војника, којима се желео обратити. Успех напада умногоме је зависио од бораца Треће чете, с командиром Божидаром Весковићем, политичким комесаром Мирославом Цветковићем и његовим замеником Радомиром Петковићем, чији је задатак био да освоје најтврђе odporне тачке жандармеријске касарне. Двојица најсрчанијих бораца, добровољаца, Ранко Машала и Никола Антић, обучени као сељаци, с оружјем испод гуњева, кроз ноћ су се опрезно приближавали жандармеријској касарни праћени десетином бораца спремних да им прискоче у помоћ. Командант бригаде Драгослав Петровић Горски и политички комесар Владимир Букилић налазили су се у близини, процењујући докле су јединице Бригаде зашле у упориште. У томе часу Ранко и Никола су банули пред стражара. Он је тргао пушку с рамена, упитавши ко прилази. Ранко је одговорио да су они сељаци из Витковца који носе писмо од четничког команданта Тасе. Стражар је дозволио да му се приближе, а шта се даље догађало илуструје следећи запис: „Прилазе стражару, рукују се с њим и дају му тобоже неко писмо. У другој руци откочена пушка. Треба стражара задавити. Али догађа се нешто непредвиђено, Дежурни је био опрезан и на стражарев узвик одмах излази напоље и пуни пушку. Лош неколико њих је пробудио. Треба брзо решити, стражар је нека људескара а при оваквој ситуацији тешко га је без шума

уклонити. Воја (псеудоним Ранка, објашњење М.Г.) се мало одмиче, наби пушку жандарму у стомак и уби га.

Поче пуцњава са свих прозора, жандарми се бране јер се надају брзој помоћи..."⁸

У градићу се разбуктала борба. Трећа чета је нападала жандарме смештене у једносратној згради, преуређеној у ватрену тврђаву. али је одбијена. Употребљене су и противтенковске пушке да се прокрчи пролаз у жандармеријски осињак, али и то није вредело. Борци су желели да крену у јуриш, али команда чете то није допустила имајући на уму упозорење Штаба бригаде да се не пренагљује у јуришима и да се чувају животи младих људи. Касарна је изолована ватреним обручком бораца Треће чете и држана у блокади, али су жандарми ипак кренули у противнапад и били одбијени.

На осталим правцима напад је текао према плану. Из неколико зграда лискале су ватрене буктиње и архиве квислиншке власти претваране у прах и pepeo. У болници је затечено 7 рањених четника. пренеражених од страха. Заменик политичког комесара бригаде питао их којим јединицама припадају и када су рањени. а они су одговарали замуцкујући. Донекле им је лакнуло тек када је заменик политичког комесара обећао да им длака с главе неће пасти. Један рањеник се захвалио у име осталих. додајући да његов старешина не би тако поступио с рањеним партизанима. Заменик политичког комесара бригаде је препоручио рањеницима да добро размисле о странпутици којом су кренули. да се призову себи и приклоне борцима за слободу свога народа.

У зграду општине приведено је неколико грађана осумњичених за сарадњу са окупатором и квислиншком недићевском влашћу и потказивање патриотски опредељених сународника. Приликом саслушавања они су све оптужбе порицали. Поверовано им је на реч и пуштени су кућама. Понизно су се захваљивали и обећавали да ће се клонити свега што мирише на сарадњу с окупатором и домаћим издајницима.

Блацка чета највише се овајдила упадом у просторије Економије у којима је савладала чувара и приморала га да покаже залихе ускладиштене на имању. Нађене су знатне количине шећера и осталих животних намирница. Најдрагоценији су били пакети завоја. платна и нешто лекова. Све је то утоварено у запрежна кола и упућено у парти-

⁸ *Две године Чешврше српске ударне бригаде. Политички одсек Четврте српске ударне бригаде. Београд 1945. прилог Упад у Александровац.*

занску болницу у Гусињу у Јабланици. Одведено је 5 крава да би се рањеницима обезбедило млеко.

У јутарњим часовима, 1. децембра. Штаб бригаде је наредио да се јединице извлаче из борбе и продуже преко Парчина, Жилинаца. Златара и Богише на слободну партизанску територију Топлице, Последња се повукла чета која је држала у блокади жандармеријску касарну. Маршovalo се тешко по кишном и хладном дану, али су борци и старешине стоички подносили све напоре и стигли циљу да се нахране и одморе.

Упад Бригаде у Жупу и Александровац озбиљно је узнемирио окупатора и квислинге, који су увидели да одласком Прве јужноморавске бригаде нису умањена дејства партизанских јединица. већ да су она уследила и тамо где нису очекивана, у Жупи и Александровцу. У извештају Одељења за државну заштиту Недићевог министарства унутрашњих послова. 3. децембра 1943, каже се. поред осталог. и ово: „Првог о.м. у 3 часа група од преко 400 комуниста. међу којима и 20 женских. напала је Александровац, пошто су претходно на 5 км пред Александровцем пресекли телефонску линију. Једна група напала је на касарну СДС у Александровцу у којој је било 26 стражара. Стражари су дали жесток отпор и том приликом је погинуло 8 партизана. а 8 их је рањено. У међувремену други део партизана запалио је архиву и опљачкао новац у Среском начелству. на пошти, у Пореској управи и Пољопривредној школи. Опљачкали су и демолирали приватне станове стражара СДС који су на одсуству у Бору...”⁹

Недићеви безбедњаци. с обзиром да у нападу на Александровац није погинуо ни рањен ниједан борац и старешина Друге јужноморавске, лагали су своје претпостављене, вероватно да оправдају своју небудност и немоћ да се супротставе партизанима. У истом извештају чак су тврдили да је у борбама између четника и комуниста. у селу Здрављу у расинском срезу. убијен вођа комуниста Драгослав Петровић Горски. који је командовао Расинским и Јастребачким партизанским одредом. Истина је у овоме: Горски је командовао са два батаљона Друге јужноморавске, приликом садејства са Првом јужноморавском бригадом и наносења пораза четницима у Здрављу.

У поменутом делу извештаја једино је тачна процена да је циљ напада партизана на Александровац био да се Расински четнички корпус. под командом потпуковника Кесеровића, доведе у такву ситуацију да

⁹ 36. НОР, том I, књ. 21, док. 80.

одустане од напада на Прву јужноморавску бригаду и врати се у подјастребачка села и Жупу. У томе се у целости успело, јер се цео Расински четнички корпус, који је у то време имао 1.000 наоружаних четника, вратио у Ломницу и Буце да одатле напада слободну партизанску територију.

Предах Друге јужноморавске бригаде у Златарима и Богиши је искоришћен да се борци и старешине посвете личној хигијени, прању рубља, сушењу одеће и обуће натопљене влагом од непрестаног ромињања хладне кише на борбеном маршу дугом око 60 км. Штаб бригаде и штабови батаљона анализирали су борбе у Александровцу закључивши да је постигнут успех, као и да борци и старешине заслужују похвалу. Убрзо је пред стројем Бригаде саопштена наредба њеног штаба да се борци и руководиоци похваљују за борбено умеће, пожртвовање и храбрости у освајању Александровца.¹⁰

Посебно су похваљени Ранко Машала Воја и Никола Антић за одважност и снажљивост у нападу на жандармеријску касарну у Александровцу.

Упад Друге јужноморавске бригаде у Жупу и Александровац изузетно је повољно одјекнуо међу становништвом тога краја о чему сведочи Писмо Окружног комитета КПЈ за Крушевац, 8. децембра 1943, Покрајинском комитету КПЈ за Србију, у коме се, поред осталог, предлаже да би било пожељно да се Друга јужноморавска бригада чешће налази на њиховом терену. Изражава се и процена да партизанске снаге, односно Расински партизански одред, нису у стању да поразе далеко бројније четничке јединице.¹¹

И поред те жеље, Друга јужноморавска је морала бити упућена на слободну територију Топлице, Пусте Реке и Јабланице ради сузбијања најезде четничких корпуса. Штаб бригаде је располагао обавештајним подацима о концентрацији непријатеља и вршио темељне припреме за противударе.

Намере четничких корпуса

Слободна партизанска територија и развој НОП-а на југу Србије изузетно су сметали четничкој Врховној команди, на челу са Дра-

¹⁰ 36. НОР, том I, књ. 5, док. 137

¹¹ Архив Србије, Фонд - Покрајински комитет КПЈ за Србију, бр. 433.

гољубом Дражом Михаиловићем, који није бирао средства да крене у одлучан бој. Почетком децембра 1943, рачунајући да су партизанске снаге ослабљене одласком Прве јужноморавске бригаде са тог терена. он је наредио потпуковнику Радославу Ђурићу, команданту Горског штаба 110, да крене у обрачун са Другом јужноморавском бригадом и Првим јужноморавским партизанским одредом и осталим јединицама, Да је четнички офанзивни поход дуже и брижљивије припреман најбоље се види из депеша 347. и 348, Горског штаба 110, од 13. новембра 1943, које су упућене четничкој Врховној команди. У њима се констатије: „У вези наређења 487-500 прикупљам снаге. Покушавају црвени да нас ометају за дејство против њих од Кукавице ка Лесковцу и Пустој Реци. Формирао сам први летећи корпус под командом капетана Манића. Он је одличан борац против комуниста и одличан војник. Капетан Манић извео је више акција на Кукавици и према Лесковцу.”¹²

Дража Михаиловић је био задовољан формирањем Летећег корпуса и способностима његовог команданта. Да би подстицајније деловао на потчињеног према његовој вољи, очекујући да уништи Другу јужноморавску бригаду и партизанске одреде с којима је садејствовала. он га је обавезао похвалом да се упиње из петних жила да оствари постављене задатке. У депеши 361, 6. децембра, поред осталог. пише: „Похваљујем Манића за његов енергичан рад у Лесковачком рејону. Чича.”¹³

Летећи четнички корпус намеравао је да раздвоји слободну партизанску територију коју су бранили Први и Други јужноморавски партизански одред, као и да онемогући везе између Црне Траве. с једне. Пусте Реке и Јабланице. с друге стране. После би уследило уништавање раздвојених партизанских јединица. Отуда се Друга јужноморавска бригада у прави час нашла на правом месту да. заједно са одредима. осујети намере непријатеља. Четници су истовремено радили у корист немачких и бугарских окупатора којима је изузетно било стало да одбране железничку и друмску комуникацију долином Јужне Мораве и долином Топлице, од Куршумлије преко Прокупља до Ниша.

Потпуковник Ђурић. професионални официр. реално је проценио да Летећи корпус. без подршке и садејства више четничких корпуса. не може освојити и контролисати већу територију. На основу раније ди-

¹² Архив Војноисторијског института. Четничка архива. кут. 294. рег. бр. 15/1-17 (У даљем тексту: Архив ВИИ, Четничка архива)

¹³ Архив ВИИ. Четничка архива. кут. 292. рег. бр. 25/1-17.

рективе Драже Михаиловића „да се прикупе потребне снаге и по смишљеном плану одмах очисти област Јабланице и Гајтана“, планирао је да се у борбу против партизана укључи 8 четничких корпуса. У првој етапи је предвиђено да Летећи, Јужноморавски, Јабланички, Косовски, Нишавски, Чегарски и Књажевачки четнички корпус освоје слободну партизанску територију лесковачког и јабланичког среза, У другој етапи очекивао се долазак Расинског и Топличког четничког корпуса, после савладавања партизана у Топлици и на Јастрепцу. Међутим, Друга јужноморавска бригада осујетила је четничке планове.

Главни штаб НОВ и ПО Србије и јединице под његовом командом пратили су покрете, концентрацију и дејства непријатељских јединица, али не свих. Није се, наиме, рачунало да ће четнички корпуси Нишке области прећи Мораву и учествовати у офанзивним ударима. Главни штаб НОВ и ПО Србије предвиђао је да ће Летећи, Јабланички, Топлички, Јужноморавски и Косовски четнички корпус офанзивно наступати од Оруглице, Барја, Реткоцера и Косанице. Командант четничког Горског штаба 110 успео је у намери да се што дуже прикрије покрет четничких корпуса Нишке области и њихово увођење у борбу. На основу непотпуних података о снази и намерама непријатеља. Главни штаб НОВ и ПО предузео је мере да му се жестоко супротстави. У немогућности да непосредно руководи Другом јужноморавском и Првим јужноморавским партизанским одредом, формирао је 8. децембра Оперативни штаб за обједињавање дејства и садејства тих јединица у тој борби. За команданта је именован Драгослав Петровић Горски, за политичког комесара Светозар Крстић Тоza и за њихове заменике Димитрије Писковић Трнавац и Драгољуб Петровић Раде. Услед тога команду Другом јужноморавском бригадом преузео је заменик команданта Стојан Љубић Столе, студент и резервни официр, организатор народног устанка у Јабланици, необично храбар борац.

Члановима Оперативног штаба није недостајало иницијативе и луцидности. Да би предухитрио намере четника у Пустој Реци, Јабланици и Гајтану. Оперативни штаб је, у сарадњи са Штабом бригаде и Одрода, припремио напад на четничке јединице у Барју и Мирошевцу. При томе се рачунало на ефекат изненађења, али оно није сасвим постигнуто.

Окршаји у Барју и околини

Стигавши из села Каменице у Мрвош, батаљони Друге јужноморавске добили су конкретне задатке за предстојећи напад на непри-

јатеља. Први батаљон је припремљен да изненади Штаб четничког Летећег корпуса и његове заштитне делове у Барју и освоји раштркане куће у засеоцима Пањини и Свракари. Други батаљон морао је избити јужније од упоришта. на узвишење Стражу. да непријатељу спречи одступницу и пристизање појачања из Оруглице и Бештице. Трећи батаљон је морао освојити куће на левој обали Ветернице. ако четници отуда пруже отпор. Истовремено, Први и Пети батаљон Првог јужноморавског партизанског одреда су упућени у напад на Мирошевце. Оперативни штаб је задржао преостале батаљоне Одред у резерви. на Поповачком вису. на десној обали Шуманске реке.

У сумрак. 9. децембра. батаљонске колоне су кренуле да се неопажено убаце у непријатељски борбени распоред. Ишло се донекле обилазним путем, западно од Лебана. преко реке Јабланице. да се најпре избије у Шумане. недалеко од Барја. На улазу у село неочекивано су се судариле бригадна претходница и јача група четника. Жестока пуцњава завршила се убиством једног и заробљавањем двојице четника. Заробљеници су одмах саслушани. Према њиховом исказу. у Барју и околним селима биваковале су знатне четничке снаге. Узнемирила их је пуцњава у Шуману и очигледно се није могло рачунати на моментална изненађења. У штабовима батаљона настала је извесна недоумица. али је командант Оперативног штаба Горски наредио да се наступа у дубину непријатељског борбеног распореда. Једино су Први и Пети батаљон Првог јужноморавског одреда одмах усмерени да угрозе четнике у Мирошевцу.

Усиљени марш је настављен преко Поповца и Белог камена. Према плану. 10. децембра у свануће. почео је напад на четничке једшце у Барју. Први и Трећи батаљон. савлађујући жесток отпор противника. напредовали су у дубину села. Други батаљон се распоредио на доминантном вису Стражи и спреман чекао. Командант батаљона Никола Турчиновић Драшко обишао је јединице на ватреној линији. а командире чета упозорио да не дозволе непријатељу да приреди изненађење. У Барју је врло од пуцњава и експлозије ручних бомби. Најжешћи отпор борцима Првог и Трећег батаљона четници су пружали код Пањиних кућа и са узвишења у њиховој близини. Имали су доста аутоматског оружја и муниције и нису помишљали да се предају. Њихов штаб нашао се у полуокружењу. али отпор није малаксавао. Претили су противјуршима и користили минобацачку ватру да одоле притисцима бораца Првог и Трећег батаљона. До изражаја је долазила

и њихова бројна надмоћ. Батаљонима је мањкало муниције, што је донекле ублажио Коста Стојановић који је нешто раније заробио једног четника из заштитнице штаба. Његову сналажљивост описао је Петар Милашиновић овим речима: „Коста пушкомитраљезац је сналажљив, везао заробљеног четника канапом за ногу и пустио га да донесе заробљену муницију на 10 метара испред себе.“¹⁴ Два сандука муниције подељена су борцима. Четници су узвратили из свих расположивих оружја и оруђа, а минобацачке гранате засуде су стрељачки строј Првог батаљона. Сноп гелера одсекао је руку једном борцу, а Ранку Машали Воји повредио ноге. Прискочила је болничарка Мирослава Милановић Анђа да рањеницима укаже прву помоћ и да их припреми за изношење са ватрене линије. У томе су јој помагали Раде Стојиловић Мирко и још један борац. Четници у Барју били би савладани да им није пристизала помоћ са више страна. Њих 600 су хитали из села Вине. Калуђеричиног виса. Оруглице, Буваца и Кљајићева. Најозбиљнија препрека њиховом наступању био је Други батаљон на Стражи, због чега су жестоко наваљивали да га потисну. Командант батаљона Турчиновић је похитао на ватрену линију да боље сагледа борбену ситуацију и личним примером подстакне борце да истрају. У једном тренутку се затетурао и пао. Кад су га заменик политичког комесара батаљона Милан Вилић и двојица бораца донели у закљон већ је издахнуо погођен метком у срце. Смрт команданта неповољно је утицала на цео батаљон и борци су почели, без одобрења, да напуштају положаје на Стражи. Четници су трком излазили на узвишење и преузимали иницијативу. Паљбу су сасређивали на Први и Трећи батаљон у Барју, који су истовремено угрожавани бочним ударом четничких јединица од Буваца и Кљајићева. Због тога је Оперативни штаб наредио да се Бригада и Одред поступно извлаче на север, у рејон Игришта. Преморене јединице, штитећи једна другој одступницу, у реду су се повлачиле, водећи рачуна да се извуку рањени и пали борци. Тешки рањеници су стављени у воловска кола на која је налетела десетина четника. Њима се супротставио Вељко Брајевић Дуги повиком да су опкољени и да се предају, на шта су четници подigli руке увис.

Четници су покушали да предузму гоњење, али су задржани испред Поповачког виса и нису прошли без губитака. Јединице Бригаде су продужиле Шуманском косом и сишле у долину Јабланице. Ту су

„Две године Чешврше српске ударне бригаде“, Чланак Борба на Барју.

пристигле и јединице Првог јужноморавског одреда носећи мртвог команданта батаљона Благоја Костића Марка који је погинуо у јуришу на непријатеља у Мирошевцу и касније проглашен за народног хероја Југославије. У тешкој борби живот је изгубило 7. а рањено 14 бораца и старешина. Уз војничке почести погинули су сахрањени на сеоском гробљу.

У извештају Оперативног штаба. 11. децембра 1943, тврди се да је 20 четника убијено и 20 заробљено.¹⁵ Заплењена су 3 сандука муниције, 1 стројница и нешто ратне опреме.

Оперативни штаб и Штаб Друге јужноморавске бригаде су одлучили да се дужност команданта Другог батаљона, уместо погинулог Николе Турчиновића Драшка, повери Максиму Ђуровићу, названом Чика Максим. Он је био људина, борац и стрелац какав се ретко среће. У време борбе на Барју навршио је 53 године, али у виталности и издржљивости није заостајао за далеко млађима од себе. Истакао се у борбама у Првом светском рату и на Солунском фронту. Одликован је Карађорђевоом звездом за јуначка дела. Храброшћу се истицао у Народноослободилачком рату и одликован је, поред осталих ратних одликовања. Орденом за храброст. Био је одличан стрелац и добро се знало да мету не промашује. Зрачио је ведрином и добродушношћу и био узор младим борцима и старешинама. У јуришу на непријатеља. млади су имали навику да подвикну да комунисти и скојевци први крену. У таквим приликама Чика Максим се обраћао својим испишницима Лази Петровићу и Обрену Ковачевићу речима да је дошло право време да јуришају и скојевци из Првог светског рата. Њих тројица имали су синове у партизанским редовима. Чика Максимов син изгубио је живот у борби за слободу свог народа.

Заменик команданта Другог батаљона остао је Михајло Павловић. познатији по имену Батрић Мујовић.

Из долине Јабланице Друга јужноморавска дошла је у Придворицу. а Први јужноморавски одред у Бојник, да се одморе и припреме за наредне окршаје. Јединицама је предочено да четнички корпуси нису одустали од намере да освоје слободну партизанску територију, затру народноослободилачку борбу испроведу директиве Врховне четничке команде да се према комунистичким симпатизерима поступа немилосрдно.¹⁶

¹⁵ 36. НОР. том I. књ. 5. док. 145.

¹⁶ Архив ВИИ. Четничка архива. кут. 80. рег. бр. 13/3.

Анализа 11-часовне борбе у Барју и Мирошевцу показује, иако се сасвим није успело, да је поремећен план Горског штаба 110 и начет део четничког ватреног обруча који је стезан око партизанских јединица, као и антифашистички опредељеног народа Јабланице, Топлице и Пусте Реке. Унеколико је предухитрена и одбачена концентрација четничких корпуса и њихов заједнички напад. Оперативни штаб се уверио да је маневрисање јединица под његовом командом и изненадни напади на непријатеља најбољи начин да се он разбије. Предочено је, имајући у виду одступање Другог батаљона са виси Страже, да је погубно да јединице, без обзира на снагу непријатеља, неорганизовано и без наређења напуштају поседнуте положаје. Слабост је испољена у недовољном познавању непријатеља и потцењивању његових могућности.

Прса у прса у Косанчићу

Четнички Горски штаб 110. на челу са потпуковником Ђурићем, није одустајао од намере да настави офанзивне притиске и ударе на Другу јужноморавску бригаду, Први јужноморавски партизански одред и слободну територију Пусте Реке, Јабланице и Гајтана. У плану је најпре било да се ојача четнички Летећи корпус, који је био знатно уздрман и пољуљаног морала у време напада Друге јужноморавске бригаде и Првог јужноморавског партизанског одреда на Барје и Мирошевце. Горски штаб 110 је одлучио да се четничке снаге Нишке области пребацују према планини Кукавици и уводе у борбу. У том циљу потпуковник Ђурић је наредио генералштабном мајору Младену Младеновићу Виктору, команданту четничког Горског штаба 180, на територији Ниша и околине, да потчињене јединице усмери према Бабичкој гори и сачека наређење за борбу против партизана. Мајор Младеновић је имао обавезу да испита прелазе на Јужној Морави, јужно од Лесковца према Владичином Хану, да успостави везу са капетаном Манићем, командантом четничког Летећег корпуса, ради заједничких напада на слободну партизанску територију. Горском штабу 180 је препоручено да је најпогодније да његове јединице преброде Јужну Мораву код Грабовнице и наступају правцем Трњани, Бунуша и Мирошевце. Четничко појачање усмеравао је према планини Кукавици, у рејон у коме су Друга јужноморавска бригада и Први јужноморавски партизански одред нешто раније начели део четничког

обруча. Изгледа да се потпуковник Ђурић прибојавао да ће партизани поновити нападе истим правцем да би спречили раздвајање њихове слободне територије на два дела и кидање уходаних веза и сарадње са народноослободилачким покретом на десној обали Јужне Мораве. према Црној Трави. Сурдулици. Врању, Трговишту и југословенско-бугарској граници.

Командант четничког Горског штаба 180 одлучио је да формира. од постојећих корпуса. посебну јединицу за поход на партизанае. уверен да му победа неће измаћи. У објашњењу извештаја Одељења за државну заштиту Недићевог министарства унутрашњих послова. 16. децембра 1943, констатује се: „... на простору Сврљига је од најбољих јединица Нишавског. Чегарског и Књажевачког четничког корпуса формиран Јуришни корпус. који је затим по наређењу Горског штаба 110 пребачен у Пусту Реку...“¹⁷ Четничке јединице имале су око 442 војника. подофицира и официра. У томе саставу била је Штабна чета Горског штаба 180 и коњички полускадрон. Четници су располагали. поред осталог оружја, са лаким минобацачем. 18 пушкомитраљеза и знатним залихама муниције. У селу Топоници мајор Младеновић је издао заповест потчињеним јединицама да пређу на леву обалу Јужне Мораве. али не на месту које је препоручио потпуковник Ђурић. код Грабовнице. него 18 км северно од Лесковца. преко полусрушеног моста на реци, да одатле наступају узводно Пустом Реком и сатиру све пред собом. У говору одржаном јединицама које је предводио. командант Горског штаба 180 објаснио је постројеним четницима да их води да без милости уништавају комунисте и њихове породице. да бољшевичко семе затру у Пустој Реци. Јабланици и Топлици.

Прешавши Јужну Мораву. друмску и железничку комуникацију, код Брестовца, на очиглед бугарских окупаторских обезбеђења, четници су смело продужили преко Пуковца. Драшковца, Међе, да се домогну Бријања и овладају Косанчићем. Уз музику и фанфаре, са заставама и коњаницима у наступном маршу. они су журили циљу. Мајор Младеновић очигледно није имао податке да се Друга јужноморавска бригада и Први јужноморавски партизански одред налазе у близини. Ни Оперативни штаб тих јединица није знао ко залази на територију под његовом контролом. Најпре се претпостављало да је то нека бугарска окупаторска јединица. поготово кад су је почели надлетати

¹⁷ 36. НОР. том I, књ. 21, док. 82.

бугарски авиони. Све је разјашњено кад је обавештајац Команде места на коњу догалопирао из Доњег Бријања у кућу Данила Митровића у којој се затекао Оперативни штаб. Обавештајац је обавестио команданта Драгослава Петровића Горског да су четници заузели Доње и да намеравају у Горње Бријање и Косанчић. После разматрања ситуације. Оперативни штаб је наредио Штабу Друге јужноморавске да заузме положаје западно и југозападно од Косанчића, на узвишењима испред Обилића, да четнике заустави и одбије. Штабу Првог јужноморавског одреда је наређено да један батаљон распореди на висовима јужно од Косанчића, на десној обали Пусте Реке, а преостале батаљоне задржи у резерви. Оперативном штабу биле су потребне знатније резервне снаге јер се прибојавао удара у десни бок распореда својих јединица. као и наступања непријатеља са југоистока, од Лесковца, Белановца и Душанова. Из угрожених партизанских села мештани су бежали да заштиту потраже иза положаја Друге јужноморавске. Терали су стоку и носили најнужније ствари да не постану плен четничких јединица. Оперативни штаб, Штаб бригаде и Одред били су у борбеном строју да непосредније утичу на предузимање напада. Јединицама је недостајало муниције и морала се штедљиво трошити. 0 почетку борбе за Косанчић Петар Милашиновић је објавио, поред осталог, следеће: „Јединице Бригаде поселе су предвиђене положаје. Осматрано је постројавање непријатеља у Горњем Бријању и полазак у напад. Напред је ишла коњица са заставама и музиком. Када су се приближили Косанчићу наређено је отварање ватре, посебно при наступању непријатеља преко помоћног аеродрома - западно и северозападно од села. Није гађано из свих оружја. На тим великим одстојањима гађали су само добри стрелци...”¹⁸

Отпор четницима у Косанчићу најпре је пружила десетина бораца команде места из Обилића. која се повукла без губитака. Наступање четника подржавали су бугарски авиони који су долетели са аеродрома у Лесковцу, просипали свежњеве мањих бомби и косили митраљеским рафалима, али прилично непрецизно. Један авион се обрушио на групу слабије маскираних бораца и теже ранио Војина Кривокапића коме је одмах указана помоћ и однет је у болницу. Подстицани налетима авиона четници су упали у Косанчић. без задржавања намеравали према Обилићу и дубље у Пусту Реку. Домогли су се сеоског гробља и

ровова које су бугарски војници раније ископали. Сада су били лицем у лице са борцима Првог и Другог батаљона Друге јужноморавске и покушавали да их потисну. Искакали су из ровова, али су их косили прецизни погоци, нарочито искусног стрелца и команданта батаљона Чика Максима Ђуровића. Он је усмртио једног четничког официра и двојицу заставноша. У томе га нису омели ни бугарски авиони који су изненада долетели, сасувши бомбе недалеко од његовог заклона. На њих је отворена ватра, али пешадијско оружје није било довољно да одврати од нових налета. Авиони су ометали предузимање напада, а Оперативни штаб није дозволио да јединице Бригаде и Одред напусте добро маскиране положаје и постану мета ваздушних напада. Потчињеним штабовима је дао до знања да је ноћ подеснија за противнапад, с обзиром да бугарски авиони тада не лете. Напад четника је малаксавао и у први сутон сасвим је обустављен. Указала се прилика да борци Друге јужноморавске и Одред одахну. Неке јединице су повучене у Обилић и Кацабаћа да се нахране, а преостале су остале на положају да не дозволе четницима да их изненаде у густом мраку. Росила је ледена киша и стезала хладноћа. Борци су поскакивали у заклонима и тако се загревали. Неки су отворено гунђали да би радије напали четнике у Косанчићу да се тамо поштено загреју. На то их је подстицала галама четника, њихова песма и свирка у селу које су добро утврдили за одбрану. Они су посели више зиданих зграда, погодних за одмор и пружање отпора, појачали одбрану код сеоског гробља, дуж канала који село одваја од оближње чистине и у рововима на југоисточном рубу. Кружну четничку одбрану чинило је око 300 војника и полускадрон коњаника. У заштити њиховог Горског штаба 180 и резерви налазило се више од 100 војника, смештених у североисточном делу села. Иако се уверио да пред собом има знатније партизанске снаге, мајор Младеновић није одустајао од намере да у освит наредног дана предузме нове нападе. Чинио је то на своју руку, без садејства са осталим четничким корпусима, ангажованим у офанзивним ударима са више страна на слободну партизанску територију. Није имао подршку ни неких потчињених официра, на пример поручника Тодоровића и капетана Петковића, који су били мишљења да је најпапетније неопажено, користећи мрак, умаћи према Душанову, Барју и Оруглици, на територију под контролом Летећег корпуса. Припретио им је да то више и не помену, истакавши да ће све четничке јединице ујутру наступати према Стубли и Обилићу да би уништиле комунисте.

Оперативни штаб, на челу с командантом Драгославом Петровићем Горским, у сарадњи са Штабом бригаде и Штабом одреда, припремао је опкољавање и противудар на четнике у Косанчићу. Основна операција започета је у поподневним часовима, када је из куће Данила Митровића у Обилићу, одакле се добро видео цео Косанчић, на левој обали Пусте Реке, осматран распоред непријатеља и најпогоднији правци за подилажење његовој кружној одбрани. Штабовима батаљона и командама чета показани су правци напада, подилажења на јуришно одстојање и упада у село. Потчињени нису имали примедбу на предложени план команданта Горског.

Јединице Бригаде и Одрода добро су припремљене да се прикрадају непријатељу и постижу изненађења. Ручна артиљерија, како су називани најсмелији бомбашаи, груписана је да разара најјаче odporне тачке и крчи пролазе у дубину упоришта. Пушкомитраљесци нису потпуно дошли до изражаја због недостатка муниције. Несташица је делимично ублажена изненадном помоћи у муницији коју су активисти НОП-а и чланови сеоских НО одбора измамили од патриотски опредељених мештана. Они су се те муниције домогли за време распада Краљевине Југославије, априла 1941, чували је у скровиштима и у критичним тренуцима предали својим борцима и заштитницима. Највише метака добили су борци који су били у сродству или пријатељству са делиоцима.

Други батаљон је користио мрак и непримећен се прикрадао да сломи непријатељску одбрану у јужном делу села. Први батаљон је наступао са западне, а Трећи са северозападне стране. Јединице Одрода су упућене на источну и северну страну Косанчића да непријатељу спрече одступање према Лесковцу, северним обронцима Кукавице и Јужној Морави. У оваквом распореду остало је неколико непосредних мањих простора, али се рачунало да четници то неће открити.

Други батаљон пузећи се приближио предњем крају непријатељске одбране у јужном делу села. Из непријатељских ровова разлегао се ватрени ураган. Командант батаљона Чика Максим упозорио је командире чета да одступања нема, да се чека на достигнутој линији и вреба прилика за упад у село. Иницијативу је преузео командант Првог батаљона Лимар чији су се борци прикрали на јуришну раздаљину и ступили на четничке ровове и заклоне. Почела је борба прса у прса. Севали су бајонети и ударали кундаци. Разлегали су се потмули јауци и самртни ропци. Јуришне групе предводили су командири и политички комесари чета и њихови заменици. У ноћној тами обазриво се наступа-

ло. Одсеви пуцњаве непријатељског оружја били су добар показатељ за избегавање директних погодака, заобилажење и постизање изненађења. Од мртвих и рањених четника најпре је узимана муниција и тако је настављено до краја крвавог обрачуна. У вреви пуцњаве понекад су се чули повици команданта батаљона Нана Ђукића Лимара и политичког комесара Николе Бугарчића Драгише да се незауостављиво продужи у центар села. У судару групе бораца и четника на сеоском сокаку двојица брадоња су ухваћени и били приморани да открију лозинку. Њихови знаци распознавања били су мамац за поједине групе четника да улете у замке. Двојици ухваћених четника Милоје Кузмановић је узвратио да ништа не брину, да су у правим рукама. Командант батаљона Лимар је приметио силуете неколико четника у дворишту сеоске куће и решио да их варком намами. На његов прекор четницима зашто узмичу, а њега, тобоже, препуштају на милост и немилост комунистима, они су заћутали, а затим затражили знакове распознавања. Кад их је Лимар изговорио, десетак четника кренуло му је у сусрет. Шта се на крају десило, пластично је записао Гаврило Антић: „Пошто проверише лозинку и уклонише последњу сумњу, четници приђоше, али их покосише рафали из три већ раније припремљена пушкомитраљеза. Од њих десетак ни један није остао жив.“¹⁹

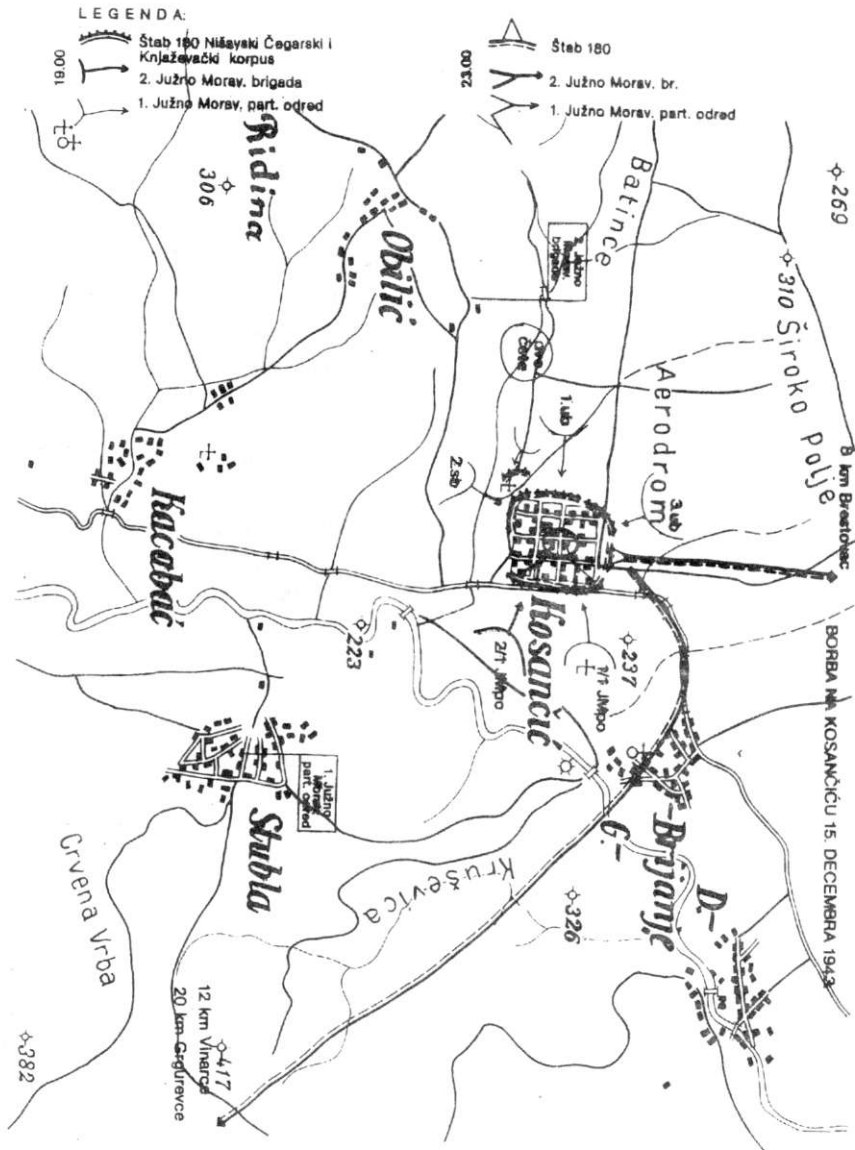
После успеха Првог батаљона у напад су кренули Други и Трећи батаљон и четници су панично узмицали. Са источне и североисточне стране Косанчића нападали су батаљони Првог јужноморавског одреда спречавајући четнике да узмичу из обруча. У скоро безизлазној ситуацији нашао се Горски штаб 180, са мајором Младеновићем, коме је на руку ишла потпуна тама да не буде опкољен и уништен. Штаб и заштитница пружали су отпор, тражећи начина да измигоље из Косанчића. Четници су повремено испаливали светлеће ракете да се боље оријентишу, што је помагало борцима Бригаде и Одрода да лакше уоче и туку противника.

У борбеном строју налазили су се командант бригаде Стојан Љубић, звани Столе Вујановски и политички комесар Владимир Букилић, звани Поп Мића. бни су одржавали везу са командантима батаљона, конце напада држали у својим рукама, успешно их обједињавали и усмеравали према жариштима непријатељског отпора. У једном тренутку, на правцу напада јединица Одрода у источном делу села, четни-

LEGENDA:

- Štab 180 Nišavski Čagarski i Knjaževački korpus
- 2. Južno Morav. brigada
- 1. Južno Morav. part. odred

- Štab 180
- 2. Južno Morav. br.
- 1. Južno Morav. part. odred

ци су пружили жешћи отпор у намери да се пробију из окружења. Употребили су ручне бомбе да прокрче пролаз. Неколико их је измакло и трком су продужили према Бријању и даље. да спас траже узмицањем преко Лужне Мораве. Експлозија бомбе повредила је главу Стеви Вукановићу, кога је Јагош Илинчић однео у заклон и преврио му рану. Са завојем на глави Вукановић је наставио да гони и проналази скривене четнике. У подруму једне куће, на источној страни села, Александар Драгићевић Лека чуо је шушкетање. Шапнуо је другу поред себе да цепном лампом, чим одгурне врата. осветли подрум. Драгићевић је имао бајонет на пушци и прст није одвајао од обарача. Снажно ударена врата су лупила о зид. Млаз светлости је прошарао полуобрађене кучине и жива душа није се примећивала. Сумњајући да су кучине добра скривалица, Драгићевић је зарио бајонет у дењак поред врата. Један убодени четник је вриснуо и скочио. За њим се појавио други, трећи... цела десетина. Подигли су руке изнад главе, мумлали да су мобилисани, да се предају.

Оперативни штаб Друге јужноморавске бригаде и Првог јужноморавског партизанског одреда се налазио у борбеном распореду јединица којима је командовао и желео да се четници што пре савладају. За пожуривање је било озбиљног разлога. Командант Драгослав Петровић Горски и чланови штаба имали су на уму раније примљено обавештење да је јача бугарска јединица кренула из Куршумлије. да намерава преко Товрљана и Житног Потока да прискочи у помоћ четничком Горском штабу 180 и његовим јединицама. Обавештење се није могло лако проверити, али се морало бринути да Бугари не ударе у леђа борбеном распореду Бригаде. Мања извиђачка јединица је постављена према Житном Потоку да будно мотри и спречи свако изненађење. Опасност од пристизања појачања непријатељу је вребала од Лесковца и јужније. Знало се, међутим. да се бугарске и четничке јединице не усуђују да олако ноћу крену у напад на партизане. поготово ако морају да дубље зађу на њихову слободну територију.

Напади су појачани на зграде из којих су се четници најжешће бранили. Трагало се за Горским штабом 180 и његовим командантом, али њих је било тешко похватати. Мајор Младеновић лукаво је узмицао, са својом заштитницом. да се искраде из ватреног пакла и спаси главу.

Из једне опкољене куће, одбијајући позив да се предају. четници су усмртили делегата вода Кличковића и организовали запречну ватру. Нешто даље. прогонећи групу четника. неколико бораца, на челу са

Бранком Милашиновићем. домогли су се сандука пуног ручних бомби. Милашиновић је приграбио бомбе и друговима се зарекао да ће његова ручна артиљерија загрмети у оближњој кући у којој су се забарикадирани четници. Одабрао је сигуран заклон, осмотрио полупани прозор и полуотворена кућна врата и активирао ручну бомбу. Четници су узвратили паљбу. Милашиновић је наставио да убацује бомбе кроз мрачне отворе у згради. Отпор четника одједном је престао. Из предострожности. Милашиновић је још једну бомбу убацио у кућу. Борци су после ускочили унутра, видели неколико усмрћених четника, узели њихово оружје и муницију. Са преосталим бомбама Милашиновић је пошао да разара преостале отпорне тачке непријатеља. Заменик политичког комесара Првог батаљона Божидар Алексић Паја, предводећи групу бораца који су се убацили у четнички борбени распоред, био је очевитац надмудривања једног храброг домишљаотог борца и четничког наредника. Кратко је то трајало. Наредник је поверовао да је неко од његових у близини, изашао из заклона, кренуо му у сусрет и погођен се стропаштао. Иста судбина је задесила и његовог пратиоца. Лозинком се успешно послужио Спасоје Ступљанин, на нишан оружја навео команданта Озренске четничке бригаде и није га промашио.

Пресудни обрачун је уследио у североисточном делу села. На том простору нашло се више четника који су бежећи пристизали, грчевито се бранили пуцајући из кућа и разних заклона. Они су практично штитили одступницу своје штабу и приштапској јединици да се извуку преко дела непосредног простора на десном крилу Одрета и левом крилу Трећег батаљона Друге јужноморавске. Опет је дошло до борбе прса у прса. У окршај је улетео командант бригаде Стојан Љубић и чланови Штаба бригаде. Ватрени кркљанац се појачавао. Јединице Првог и Другог батаљона стекле су надмоћ и борба се приближавала свршетку. Ближила се поноћ и преостало је још неколико четничких ватрених осиака на крају села. Командант бригаде Љубић придружио се групи бомбаша који су опседали кућу са чијих прозора није престајала паљба четничког оружја. Четници су користили таван куће, одозго бацали ручне бомбе и групу бомбаша Другог батаљона спречавали у наступању. Био је то очајнички отпор најзагриженијих четника. Неочекивано, смртно је рањен командант бригаде Стојан Љубић који се без гласа срушио на земљу. Неколико другова га је склонило са тученог простора и препустило болничарки, али помоћи више није било. Смрт првоборца и талентованог младог команданта болно је одјекнула међу

борцима Друге јужноморавске и иартизанских јединица на југу Србије. Омиљеног команданта оплакивао је и народ у местима у којима се борио против окупатора и домаћих издајника.

Озлојеђени борци су кренули у последњи јуриш да савладају непријатеља и освете мртвог команданта. Напад се завршио потпуним поразом четника и бекством преживелих према Доброј глави и Лесковцу. Многи су бацали обућу с ногу да би лакше бежали. У извештају Горског штаба 110 наведено је да је умакло 170 четника из обруча у Косанчићу, да их је 110 било босих. Постоје различити подаци о броју погинулих четника. У извештају Оперативног штаба пише да је непријатељ имао 106 мртвих, од чега 3 официра, да су заробљена 4 четника.²⁰ Даље се наводи да је поред пушака заплењено 8 аутоматских оружја, лаки минобацач, војничка радио-станица, 37 коња, 30 комплетних прибора за јахаће коње, доста одеће, обуће и друге опреме.

Минобацач је добро дошао да се формира Минобацачко одељење за чијег је командира постављен Александар Ст.ојановић Коста. Улога нишанције намењена је Ђузепу Мелениту Нету који је из италијанске војске побегао у партизане.

Друга јужноморавска имала је 7 погинулих и 13 рањених бораца и старешина.

Постоје противречни документи у којима се тврди да су губици обеју страна друкчији. У извештају Друге јужноморавске бригаде записано је да је непријатељ оставио на бојном пољу 107 мртвих, а да су сопствени губици 2 погинула и више рањених. У ратном дневнику Првог батаљона Друге јужноморавске забележено је следеће: да је убијено 109 четника, али је то прецртано и дописано да је убијено 130 непријатељских војника. У писму Окружном комитету КПЈ за Врање, 23. децембра 1943. члан Покрајинског комитета КПЈ за Србију Недељко Карачић јавља, поред осталог, да је у Косанчићу убијено више од 160 четника. Из прикупљених изјава присутних на сахрани четника погинулих у Косанчићу. Живко Михаиловић тврди да их је укупно 138.²¹

У ослобођено село враћали су се мештани и живот се почео нормализовати. Они су били захвални својим браниоцима и ослободиоцима, борцима и старешинама Друге јужноморавске бригаде и Првог јужноморавског одреда и то су исказивали на сваком кораку. Многи су

²⁰ *Зб.НОР*, ТОМ I.КЊ. 5.ДОК. 148

²¹ Др Милан Миладиновић. *Збирка необјављених изјава о борби у Косанчићу.*

спонтано. сузних очију, долазили да се опросте од иалог команданта Стојана Љубића и шесторице бораца. На њихов одар доносили су позно цвеће и свеће.

Бригада се није дуже задржала у Косанчићу и околини. Кренула је према Вујанову, родном месту команданта бригаде Љубића, да га сахрани уз дужне војничке почести и по народном обичају. У запрежним колима у Вујаново су доведена и шесторица изгинулих бораца да вечно почивају поред свога команданта. Неизмерна туга обузела је народ Пусте Реке, Јабланице и Топлице за јунацима који су пали од куршума издајника.

На вујановском гробљу шест Стојанових сестара дуго су нарицале за јединим братом. Политички комесар бригаде Поп Мића одржао је краћи опроштајни говор, а почасна чета испалила је троплотун.

Јединице Бригаде имале су краћи одмор у потпланинским селима. За то време дошло је до промена у Штабу бригаде. Дужност команданта поново је преузео Драгослав Петровић Горски који је истовремено остао командант Оперативног штаба. Начелник штаба бригаде Радован Петровић преузео је дужност заменика команданта бригаде. Миливоје Перовић је постављен за начелника штаба бригаде. О променама су бдмах обавештени штабови батаљона и команде чета.

Победа над непријатељем у Косанчићу имала је повољне моралне, политичке и војне последице за НОГ1 на југу Србије и шире. Нису остварене замисли четничке Врховне команде, Горског штаба 110 и 180 да се слободна партизанска територија ~~напре~~ располуги на два дела и тиме онемогући веза између подручја Топлице, Јабланице, Пусте Реке на левој, Црне Траве на десној обали Јужне Мораве и слободне територије Враћа. Заплењено оружје и муниција добро су дошли да се наоружавају нови борци и створе нове јединице у тим крајевима.

Горски штаб 110 био је практично у немогућности да обезбеди садејство потчињених четничких корпуса и настави извођење планираних напада. У неким четничким јединицама, посебно онима које су пристигле из источне Србије, настала је пометња, а дошло је до отказивања послушности и масовнијег дезертерства. Пољуљаног морала, четници Горског штаба 180 тражили су да се врате у свој крај. Исходом борбе у Косанчићу посебно је био незадовољан Дража Михаиловић, који није штедео прекоре упућене генералштабном мајору Младену Младеновићу Виктору. У телеграму, 5. јануара 1944, вероватно после свестраније анализе пораза четника у Косанчићу. Михаиловић

наглашава: „Виктор је водио људе неправилно тако да су упали у клопку комуниста. Због тога је изгубио много људи. па чак и радио-станицу и архиву.“²²

Диверзије на јужној прузи

Штаб бригаде и Штаб одреда, без обзира на привремено затишје. оценили су да непријатељ, да би се осветио за поразе, може предузети јаке нападе на правцима одакле се најмање очекује. Штабовима батаљона и командама чета је наређено да максимално пооштре будност, као и да обезбеде непрекидно патролирање и појачају извиђање. Јединице Бригаде су мењале места боравка и биле у пуној борбеној готовости. Затишје у Орану је искоришћено да се борци окупају. да у партизанским бурадима на пари прокувају одећу и тако је отребе од вашки и остале гамади.

Краће време јединице су биваковале у Дубову и Момчилову. а народ је бринуо о њиховој исхрани. У то време исхрана јединица није вршена по устаљеном војничком реду, на четним и осталим казанима, него распоредом бораца по домаћинствима. уз сарадњу са НО одборима и организацијама жена и омладине, у местима у којима се дуже или краће борави. Кад су јединице Бригаде постизале запаженије победе, родољубиви мештани су их награђивали обилнијом храном. За победу на Косанчићу. поред редовних obroка, борце Првог батаљона Прве јужноморавске народ Пусте Реке наградио је товаром печених пилића, гибанице, колача, кајмака и сира.

Маневрисање јединица Бригаде и Одредa. пасивно ишчекивање напада непријатеља, није смело постати пракса. Зато је командант Драгослав Петровић Горски. са члановима штаба, био за офанзивније деловање. Испланиран је удар на деоницу јужне пруге у рејону Лесковца, која је била добро чувана. Пруга је имала изузетан значај за превоз немачких јединица и ратног материјала у Грчку и обратно. На то је упозорио Врховни штаб и врховни командант НОВ и ПОЈ. писмом Главном штабу НОВ и 110 Србије, још октобра 1943. у коме је речено: „Обратите највећу пажњу комуникацији Скопље - Ниш - Београд да

¹² Архив ВИИ, Четничка архива. кут. 276. рег. бр. 1А/Г14.

се иста руши и онемогућава Нијемцима превоз трупа и материјала. а при повлачењу да материјал не извлаче..."²³

Главни штаб НОВ и ПО Србије био је сагласан да диверзије и напади што пре почну. Штаб бригаде је одлучио да се железничка пруга поруши на делу између Печењевца и Брестовца, као и да се истовремено нападне непријатељски воз, који је очекиван. према примљеним обавештењима, из Лесковца. Истовремено је планиран напад на бугарске посаде у бункерима поред железничке пруге. Јединице Првог јужноморавског партизанског одреда добиле су задатак да ликвидирају непријатељску посаду у згради железничке станице на домаку Печењевца и северно од Лесковца. Минери су припремљени да поставе експлозив испод шина. Временске прилике биле су неповољне за ноћни напад. Вејао је снег и хладноћа стезала. У току дана, 26. децембра, батаљони су стигли у Горње и Доње Бријање, удаљено око 8 км од железничке пруге. Ту су добили прецизне задатке и правце наступања. Договорено је садејство јединица Бригаде и Одред и знаци за почетак напада: да се непријатељ туче после експлозије мине на прузи и уништења непријатељског воза. На путу према циљу јединице су наишле на озбиљне препреке, набујалу Печењевачку реку и Јабланицу. без мостова, па су их тешко прегазиле.

Колона бораца Првог батаљона приближавала се прузи да преваљује шине. Група минера устрчала је уз насип да постави мине. Ометана је наизменичном виком, али није одустајата од задатка. Повике су надјачале клеветуше чија је звоњава узбунила бугарске војнике у бункерима и зградама дуж пруге. Плануло је њихово оружје и одмах се видело да се изненађење неће постићи. На њихову палбу није одговорено. Гајена је нада да ће воз дотутњати и активирати мину. Звекет клеветуша и канти није престајао. Сељаци из села поред железничке пруге, присиљени да ноћу стражаре. удаљени један од другог око 50 м, ревносно су обављали посао, заборављајући да тиме помажу окупатору. Од Печењевца се чуло клопарање воза и понеки звиждук локомотиве. Лежећи у блату и снегу, борци Првог батаљона су очекивали експлозију мине, превртање локомотиве и ломљаву вагона. У томе тренутку бугарски војници наизменично су почели да испалују светлеће ракете из бункера и оближњих зграда да боље осветле терен ради прецизније палбе. Двојица су излетела из бункера коме се споро

²³ Архив ЦК СКЈ, рег. бр. 6920/1У. 1-7.

приближавао воз, дали му сигнал да се заустavi и крене назад. Узмицање непријатељског воза највише је ојатило групу минера који нису били те среће да снажна експлозија потврди њихово умеће. У неприлици се рачунало да јединице Одредa могу угрозити бугарску посаду у Печењевцу. Уместо очекиваног наиласка воза на мину и њена експлозија која је требало да буде знак за напад на Печењевце, командант Првог батаљона је наредио да се активира ручна бомба. Јединице Одредa су отвориле ватру на бугарске војнике, али нису успеле да их савладају због непријатељске паљбе из добро утврђене зграде железничке станице и оближњих ватрених гнезда. У покушају да избију на железничку пругу, борци Првог батаљона нису успели да савладају више од 300 м брисаног простора, тученог митраљеским рафалима из оближњих бугарских бункера и утврђења, прекривеног баруштинама и глибом. Многим борцима затајило је оружје, упрљано блатом, док су пузали кроз глиб да изненаде непријатеља. Са стопала им је спала обућа од сирове коже и остали су у чарапама. Штаб бригаде је проценио да јединице треба извући из окршаја и вратити у Доње и Горње Бријање.

Док су борци спавали да се опораве од изузетних напора минувле ноћи, Штаб бригаде, штабови батаљона и команде чета анализирали су ток борбе. Штаб бригаде је увидео да нема потребе да се крупније јединице ангажују у нападима на железничку пругу, већ да је то боље препустити диверзантима и минерима. Крећући се у мањим групама, они су могли заварати узбуњиваче, присилно доведене сељаке да ноћу чувају пругу и постићи изненађење. Крупније јединице могле су се ангажовати за уништење транспортних возова и пленидбу оружја и ратног материјала.

Сутрадан се прибегло новој тактици. Из Првог батаљона је издвојена десетина бораца и упућена на железничку пругу између Брестовца и Дољевца да је поруши. Извршено је извиђање и одабран правац њеног наступања. Кад се смрачило, колона је зашла у Лесковачко поље обазриво се приближавајући железничкој прузи. Десетар је први крочио уз насип, приметивши жмиркање светла у оближњем бугарском бункеру. Дуж пруге, одјекнуо би понеки пуцањ, испаливан насумице да се растера сопствени страх. Клепетала се нису оглашавала, што је био знак минерима да поставе експлозив испод шина и узмакну. На мину је убрзо налетео теретни воз, суновративши се низ насип. Десетина храбрих поиздаље је послушнички експлозију и њиховом радовању није било краја.

У извештају Одељења за државну заштиту Недићевог министарства унутрашњих послова о нападима на пругу је записано: „27. овог месеца у 2 часа изјутра група од око 400 комуниста дошла је у село Печењевце. среза лесковачког. где је покушала да поквари железничку пругу на км. 272-150 Лесковац - Ниш. али је у томе спречена од стране страже.

28. овог месеца у 22,30 часова на км 264-500 између железничких станица Дољевца и Брестовца на железничкој прузи код постаје Пуста Река теретни воз број 150 који је саобраћао из Ниша ка Лесковцу натоварен угљем наишао је на паклену машину постављену од непознатих лица неносредно пред наилазак воза. Услед експлозије локомотива са две осовине и целим тендером испала је из колосека. Исто тако испала су из колосека и 7 вагона натоварених угљем који су доста оштећени.”²⁴

О нападима на јужну пругу у извештају Окружног комитета КПЈ за Лесковац, упућеном 7. јануара 1944. Покрајинском комитету КПЈ за Србију, наведено је да су крајем децембра 1943. борци Друге јужноморавске бригаде и Други батаљон Првог јужноморавског одреда уништили два немачка воза код Пуковца и Печењевца. две локомотиве и 9 вагона.

Ана.лиза првих четрдесет дана борби

После напада на јужну пругу у рејону Лесковца. три дана пре Нове 1944. јединице Друге јужноморавске бригаде налазиле су се у пусторечким селима Границама. Коњувцима и Црквици. Најпре се боравило у првом, затим у другом и трећем селу, да би свако село подједнако учествовало у припреми хране за борце и да би непријатељ теже открио присуство партизана. Користећи предах јединица. Штаб бригаде је детаљно анализирао 40-дневни пут Бригаде, од њеног формирања 21. новембра 1943. до Нове 1944. За релативно кратко време постигнути су завидни борбени резултати. Одбрањена је пространа слободна територија од офанзивних најезди четничких и бугарских јединица. Угрожено је и освојено више непријатељских упоришта. Заплењене су знатне количине оружја, муниције и разне ратне опреме. Све је то добро дошло да се прихватају нови борци. углавном млади, у

²⁴ 36. НОР, том I, књ. 21. док. 84.

редове Друге јужноморавске и партизанских одреда. Без обзира на извесне губитке у људству, порасло је бројно стање Бригаде. У њене јединице добровољно је ступило око 50 младих људи и стално су придолазили нови. Сарадња са народом била је више него успешна. То се испољавало у скоро свим селима на слободној партизанској територији приликом дочека, смештаја, исхране бораца, на заједничким зборовима, приредбама, у добровољном јављању водича да јединицама помогну да лакше приђу и подиђу непријатељским упориштима и утврђењима. У развијању сарадње и зближавању бораца и народа незаменљиву улогу имали су народноослободилачки одбори, организације КГП и СКОЈ-а, омладине и жена. Скоро би се могло рећи да су народ и његова ослободилачка војска били једно. Строго је бринуто да се борци правилно опходе према мештанима, да без одобрења ништа не узму, чак ни корицу хлеба, таман да умиру од глади. Појаве самовоље појединаца унапред су искључиване предусретљивошћу житеља у местима у којима је Бригада боравила, који су издашно, од срца, борцима нудили храну и остале животне потрепштине.

Командант и чланови Штаба бригаде инсистирали су на томе да је чврста војничка дисциплина предуслов за успешне борбене и остале активности јединица. Свако недоличније понашање бораца је спречавано позивањем на одговорност. Карактеристичан је пример храброг Живојина Вучића Јаблана који је позван на војничку и партијску одговорност због одбијања да извршава наређења претпостављених, да прими дужност командира чете и маловажавања борбене вредности другарица бораца. У току дисциплинског и партијског поступка уследила је борба против четничког Летећег корпуса у Барју и Оруглици у којој је погинуо Јабланов рођени брат. У борби се истакла цела чета којом је Јаблан успешно командовао. Он се истакао у нападу на четнике Горског штаба 180 у Косанчићу и више њих ликвидирао борбом прса у прса. Имајући све то у виду, Штаб бригаде и Бригадни партијски комитет су одлучили да се командир Живојин Вучић Јаблан упозори на грешке и саветује да их убудуће не чини.

Због неуспеха у борби против Друге јужноморавске и јединица које су јој садејствовале, непријатељ је прибегаво убацивању шпијуна у њене редове. Штаб бригаде је предузео мере да се то спречи. Контраобавештајним деловањем откривено је да се тобожњи борац Гвозден Стефановић бави прикупљањем података за непријатеља. Он је ухапшен и подвргнут испитивању. Доказа за његово недело било је дово-

лно. Приликом доласка у Бригаду дао је о себи лажне податке. Поседовао је планове пусторечких и јабланичких села која су била најприврженија НОБ-у. Нису заобиђене локације команди подручја и места, седишта органа народноослободилачке власти и политичких организација. Са обиљем података значајних за непријатеља, Стефановић је покушао да умакне наоружан пушкомитраљезом и бомбама, али је предахитрен. Иследнику је признао своју шпијунску делатност, а Војни суд Друге јужноморавске осудио га је на смрт стрељањем.

Сагледана је партијска, скојевска и културно-просветна активност. У извештају, 17. децембра, секретар бригадног комитета и заменик политичког комесара бригаде Драгољуб Петровић Раде, самокритички је написао да су чланови Партије и СКОЈ-а млади, без довољно партијског искуства, али храбри и приљезни у борбама. И поред одласка четири члана КПЈ на Косово и Метохију, од којих тројица секретара ћелија у батаљонима. бројно стање бригадне партијске организације, у односу на новембар. незнатно је повећано. Крајем децембра у Првом батаљону било је 10 чланова и 8 кандидата за КИЈ. У Другом батаљону било је 11 чланова и 5 кандидата. а у Трећем 17 чланова и 9 кандидата. У целој Бригади било је 38 чланова и 22 кандидата за КПЈ и скоро 100 скојеваца. С обзиром на њено бројно стање не може се прихватити тврдња четника да их нападају и туку скупине од 500.1.000 и више комуниста.

Бригада је Нову 1944. годину дочекала у Црквици без слава. У овим крајевима су поштовани народни обичаји и слављена је православна Нова година, уз богату трпезу.

Потрага за четницима

Штаб бригаде и Штаб одреда заједнички су планирали да прогоне и разоружавају четничке јединице у Горњој Јабланици. настојећи да неутралишу њихове евентуалне офанзивне ударе. Други батаљон Првог јужноморавског одреда истовремено је упућен да изводи диверзантске и остале нападе на деоницу железничке пруге између Лесковца и Грделице.

Приликом наступања према Горњој Јабланици, командант бригаде добио је податке да су четници измакли доста далеко. да се налазе у селу Статовцу, јужно од Прокупља, на средокраћу пута између планине Радана и Белог камена. Ово сазнање условило је промену правца наступања. Уместо на југ. јединице Бригаде и Одред су усмерене на

север. Маршевало се ноћу, 4. и 5. јануара 1944, преко брдовитог и снегом покривеног земљишта. Маршевске колоне, које су споро и тешко савлађивале успоне и низбрдице Радана, у свануће су избиле у село Богујевац, удаљено 4 км од Статовца, да одахну и пређу у напад. Извиђањем се сазнало да су четници отишли из Статовца, пошто су сазнали ко им је за петама. Штаб бригаде је одлучио да се два дана бивакује у Статовцу и Магашу. Мештанима је објашњено који су циљеви НОБ-а и ко се заиста бори против окупатора и његових помагача.

На православни Божић, 7. јануара, Бригада се нашла у Слишанима. Борци су учествовали у слављу и празник је проведен мирно. Ојачане патроле су упућиване да трагају за четницима, али их у близини није било. Поучени поразима у претходним сукобима са јединицама Друге јужноморавске и Првог јужноморавског партизанског одреда, они су вешто избегавали окршаје.

Пчавни штаб НОВ и ПО Србије наредио је Штабу бригаде, 9. јануара, да опколи и потуче четнике у Медвеђи и Стубли. Напад је припреман у тајности, али се догодило нешто непредвиђено. У мраку, не препознавши једна другу, запушкарале су патроле Другог и Трећег батаљона, што је било довољно четницима, под командом Вељка Шукића, да се пробуде и побегну.

Нешто више среће имали су борци Команде места у Гајтану и Другог батаљона Прве јужноморавске. Сустигли су четнике код Доброг дола и Секираче. У ватреном обрачуну су убијена 4. а рањено неколико четника. Заплењено је њихово оружје и муниција. Један борац Команде места у Гајтану теже је рањен и однет у болницу.

Потрага за четницима морално је подстакла присталице и симпатизере НОП-а, борце Команде места, заштитнице позадинских органа, органа народне власти, да се умешније организују и бране од мучких напада разуларених четничких црних петорки, тројки и двојки.

Напад на болницу у Јесковцу

У честим борбама на југу Србије, борци и старешине су лакше и теже рањавани. За њихово лечење недостајао је санитетски материјал и лекови. Уместо завоја коришћено је чаршавско платно. Недостатак алкохола за дезинфекцију рана надокнађиван је љутом ракијом. Нешто лекова је набављено. захваљујући сарадњи са активистима НОП-а у

Лесковцу, Прокупљу, Медвеђи и Лебану. Како су рањеници збрињавани и лечени донекле дочарава сећање професора др Војислава Стојановића: „Све до јуна 1944. године ми смо имали болничку базу у Гајтану. Тако је Гајтан био једна од најсигурнијих болничких база и најбезбеднија по склопу терена и типу кућа (разбијени тип), а највише нам је значила оданост људи који су са нама делили и зло и добро. Сав тај народ делио је са нама све и помагао нам је оним што је имао и што смо ми тражили за лечење рањеника,²⁵

Због сличне ситуације и у осталим партизанским болницама, затражено је одобрење Главног штаба НОВ и ПО Србије да се упадне у Лесковачку окружну болницу, заплене лекови, санитарски материјал и хируршки инструменти. Та акција је била скопчана са низом опасности, али је ипак одобрена. Лесковац и околину штитиле су окупаторске немачке и бугарске јединице. недићевци. љотићевци и четници.

Командант бригаде Драгослав Петровић Горски и његови најближи сарадници проценили су да је најпогодније напасти болницу ноћу. 13. и 14. јануара, кад се прославља православна Нова година, и будност непријатеља попусти. У прикупљању података о стању у непријатељском гарнизону и Окружној болници ангажовани су обавештајни официр Команде војног подручја Лесковца Игњат Миљковић и илегалца Добривоје Аранђеловић. Они су извидили прилазе Болници. распоред стражара. удаљеност најближе непријатељске касарне. саопштивши те податке команданту бригаде у селу Белановцу. непосредно пре поласка на задатак.

Наређењем команданта и политичког комесара бригаде за упад у Лесковац су одређени Први батаљон, са командантом Живојином Мијатовићем, уместо Пана Ђукића Лимара, који је прекомандован на нову дужност и политичким комесаром Николом Бугарчићем Драгишом. Други батаљон предводили су командант Максим Ђуровић и политички комесар Трајко Живковић. Формирана је посебна ударна група чији је задатак био да се, по могућности, без испаљеног метка прокраде кроз град и упадне у болницу. Њу су сачињавали санитарски референт бригаде др Драгиња Перишић Дуња, Љубинка Ранђеловић, Урош Јолцић Недељко, Жарко Вукићевић. Миодраг Арсић. Милош Шћепановић, Љубомир Кривокапић и Милан Пауновић. Неколико бо-

²⁵ Добросав Туровић, *Гајтан у НОБ-и*. Републички одбор СУБНОР-а Србије и Општински одбор СУБНОР-а Медвеђа. 1975. стр. 325.

раца Ударне групе обукли су немачке униформе да заварају противника. За водиче јединица одабрани су Ђорђе Михајловић, Добривоје Аранђеловић, Ђорђе Стаменковић, Витко Аранђеловић и Андра Стојиљковић, који су добро познавали град и одбрамбене пунктове непријатеља, За непосредну подршку Ударној групи издвојена је Трећа чета Другог батаљона. са командиром Заријом Мујовићем и политичким комесаром Боровојем Ромићем.

Ударна група и батаљонске колоне у сумрак су пошли из села Ђинђуше. У маршевском строју били су командант бригаде Драгослав Петровић Горски, политички комесар Владимир Букилић, њихови заменици Радован Петровић и Драгољуб Петровић Раде. На периферији Лесковца командант бригаде се побринуо да Ударна група и њене заштитнице продуже у дубину града. да јединице Првог батаљона обезбеде правац од аеродрома. Пољопривредне економије. речице Ветернице. уз истовремено контролисање непријатељских касарни и узвишења Хисар. недалеко од зграде Окружне болнице. Други батаљон се распоређивао у делу града поред болнице да јој онемогући прилаз. Борци су зчегли у Лебанској и Каспаровој улици и Дубоком путу. Испраћајући Ударну групу командант Горски је упозорио борце да др Дуња није само лекар. да је борац и диверзант који има специјални задатак да пронађе и одабере најнеопходније лекове за партизанске болнице.

Ударна група без потешкоћа је зашла у градске улице. За њом је наступала заштитница. Ретки пролазници су помишљали да то непријатељске јединице некуда одлазе, брзо се склањали у куће и дворишта да не доживе непријатности. Колона се кретала средином калдрисаних улицица. онако како су практиковали немачки и бугарски војници. Пун месец плутао је небом и видљивост је била добра. Из неких кућа ширио се мирис новогодишњег печења. Иза навучених прозора грађани су тихо прослављали новогодишњи празник не примећујући ко пролази поред њихових дворишта и кућа. На јакој месечини мраз је сипио. прљио лица и уши бораца.

Недалеко од зграде болнице колона је била приморана да застане. Из слабо осветљеног дворишта једне куће рапави глас се продерао питањем ко то пролази и шта хоће? Дворишној огради прискочио је заменик команданта батаљона. препознао човека у војничком оделу. опомену га да ћути и да се склони у кућу. Недићев жандар је збуњен шмугнуо преко кућног прага, дограбио пушку и потрчао назад да је употреби. Спречен је хицем из Мујовићевог оружја оставши у окр-

ваљеном снегу. Пуцањ није изазвао узбуну у окупираном граду, вероватно због слављеничких новогодишњих пуцњева. После краћег послушњавања, заменик команданта батаљона је наредио да се крене према болници. На челу колоне нашао се Милош Шћепановић, корпулентан, у немачкој униформи. Приметио је стражара како безбрижно шетка испред болничког улаза. Ударна група је застала, а Шћепановић је кренуо да ућутка стражара док су га другови штитили с оружјем на готовс. Непримећен, зашао је стражару иза леђа, затраживши од њега да подигне руке изнад главе. У први мах стражар није схватио озбиљност ситуације и љут је узвратио да је на стражи и да није време за шегачење. За то време притрчали су остали борци Ударне групе, који су разоружали и заробили стражара. Улаз у зграду био је слободан. Цела група бораца је потрчала унутра.^{25a} Др Дуња Перишић и Бора Ромић су покидали телефонске линије, онемогућивши везе са установама у граду. Следећу препреку представљао је стражар у женској соби на спрату, који је чувао заробљену и оболелу Веру Спасић, сарадника НОП-а. Уз степенице су потрчали Арсић и Јолџић да пронађу заробљену Веру. Однекуд је бануо болничар, налетео на Арсићево оружје и скамењен стао. Упитан у којој се соби налази Вера, забезекнут је испружио руку према оближњим вратима. Арсићу је притрчао Шћепановић и заједно су ушли у женску собу. Стражар је скочио и пуцао, али је метак промашио и зарио се у довратак. Шћепановић је узвратио и убио стражара, а Вера је одмах скочила из болесничке постеље да се обуче и придружи друговима. Испод суседног кревета Арсић је истерао једну болничарку која се тамо сакрила.

У болничко двориште и ходнике ушле су групе бораца Треће чете да помогну у изношењу санитетског материјала и лекова. Препознали су глас др Дуње која је некога питала за болничку апотеку и магацин и двојица јој потрчали у сусрет. Видели су болничара који је пристао да је поведе у кућицу у дворишту и стално му били за петама. Болничар је откључао врата апотеке и затражио да се удаљи. Пратилац му се испречио и припретио да мрдања нема. Др Дуња била је више него задовољна снабдевеношћу апотеке. Брзо је одвајала оно у чему су партизанске болнице највише оскудевале и тај материјал је утоварен у троја запрежна кола која су стигла иза четне колоне и чекала на улици. Претраживане су болесничке собе, ормарићи, столови, одакле су узи-

²⁵³ Љубомир Кривокапић. Необјављена сећања (у власништву аутора)

мани лекови и санитетски материјал. Болесници нису одмах схватили шта се дешава. Највише су се узнемирили рањени четници, од којих су се неки претварали да спавају. Жарко Вукичевић их је испитивао када су и у којој борби рањени. Највише њих је признало да су настрадали код Барја и Оруглице. Жарко им се подсмехнуо и открио истину: да их је Друга јужноморавска бригада сачекивала и тукла. Страх их је тада још више уздрмао. Један је молећиво тражио да му живот буде поштеђен пошто има троје ситне деце. Жарко је узвратио да партизани не убијају рањене противнике, него да то чине четници кад ухвате рањеног партизана.

Драгоцени санитетски материјал спорије је изношен, па се могло догодити да истекне једночасовно време предвиђено за изношење и утовар плена. Неко се досетио да су партизанским болницама потребни чаршави, ћебад, постељина, да се то делом може користити за паковање и брже изношење санитетског материјала. Борци су купили ћебад и чаршаве из болничких соба, трчећи се враћали у складиште, на раширене покриваче и простирке стављали хируршке инструменте, пакете завоја, боце алкохола и јода и позамашне нарамке износили у запрежна кола. У једној иросторији нађене су знатне залихе животних намирница. Узета су два цака шећера и цака соли. Пленидба је завршена на време. Ударној групи и осталим јединицама наређено је да се повлаче. У току акције нико није озбиљније повређен. Једино се Љубинка Ранђеловић, носећи завојни материјал и боцу јода, спотакла о праг болничке апотеке и посекала длан. Ватом је спречила крварење и наставила да ради. Мало се прибојавала да ће је др Дуња Перишић укрити због просутог јода, али се то није догодило.

Ударна група и њена заштитница одступили су истим правцем куда су и дошли. Први и Други батаљон узмакли су нешто касније без испаљеног метка. Право је чудо да непријатељ није приметио присуство целе Бригаде у срцу свога гарнизона.

На изласку из Лесковачког поља, на првим узвишењима и сеоском друму, снег је постајао дубљи и претоварена запрежна кола тешко су се кретала. У Белановцу су замењена санкама и путовање је настављено без потешкоћа. Мештани пусторечких села одушевљено су поздрављали храбре борце Друге јужноморавске, обезбедивши им починак и храну у својим домовима. Бригу о заплећеном санитетском и осталом материјалу преузели су борци Трећег омладинског батаљона, који су га транспортовали партизанским болницама у Гајтану.

Вујанову и Гусинцу. Др Дуња Перишић педантно је сачинила спискове о количини и врсти заплећеног санитетског материјала и шта је намењено свакој од поменутих партизанских болница.

Задовољан потпуним успехом акције на Лесковац и Окружну болницу, Штаб бригаде упутио је о томе детаљан извештај Главном штабу НОВ и ПО Србије.²⁶ Од оружја заплећене су 3 пушке и 150 метака. Заробљени стражар је доведен на слободну партизанску територију и изведен пред војни суд. Приликом суђења је утврђено да није крив. После ослобађајуће пресуде, он је изразио жељу да постане борац Друге јужноморавске. Неколико месеци се борио у њеним редовима, док га четници нису заробили и убили.

У извештају Одељења за државну заштиту Недићевог министарства унутрашњих послова записано је следеће: „13. овог месеца око 22 часа, група од 200 комуниста напала је Окружну болницу у Лесковцу. Том приликом су тешко ранили једног стражара, једног убили а једног са собом повели. Такође су повели са собом и болесницу Веру Спасић која је била ухапшена као комунисткиња. При одласку партизани су опљачкали болничку апотеку и однели постељне ствари и завојни материјал.“²⁷

Акција на Лесковац војнички је умешно изведена. Успеху је претходила зналачка припрема, у чему је војничка луцидност команданта бригаде и његових сарадника дошла до пуног изражаја. Плодворном се показала сарадња обавештајног официра Лесковачког војног подручја, команданта бригаде и одабраних сарадника НОП-а. Непријатељ је потпуно изненађен и ујутру, кад је дознао шта му се под носом дешавало, доживео је прави шок. Овом приликом се показало да су борци Друге јужноморавске, на челу са Штабом бригаде, штабовима батаљона и командама чета, показали да су дорасли специфичном начину вођења борбе и приређивања изненађења тамо где се противник томе најмање надао.

За три дана две бригаде

У скоро двомесечним успешним борбама, заједно са Првим јужноморавским партизанским одредом Друга јужноморавска бригада нанела је непријатељу осетне губитке, запленивши знатне количине оружја,-

²⁶ Архив Србије. Главни штаб Србије, док. 125.

²⁷ *Зб.НОР*, том I, кн. 21, док. 87.

нешто муниције и осталог ратног материјала. Одбраном слободне партизанске територије Пусте Реке, Јабланице. Топлице и постигнутим победама допринела је стварању услова за формирање крупнијих и покретљивијих јединица Народноослободилачке војске на југу Србије. То потврђује и извештај Драгог Стаменковића. 2. јануара 1944, Покрајинском комитету КПЈ у коме се, поред осталог, најављује: „Ја и Милисав (мисли се на Недељка Караичића - прим. М.Г.) разматрајући снаге овдашње и наоружање донели смо одлуку да формирамо још 2 (две) бригаде. и поред њих ће остати одреди. Формираћемо III бригаду од људства са терена Кукавице - Јабланице и Пасјаче а IV бригаду од људства Јастребачког и Расинског одреда. Оба две бригаде ће се формирати ових дана. предвидели смо њихове штабове и састав људства као и наоружање. Формирање ових двеју бригада омогућиле су нам борбе у Барју и Косанчићу. као и прикупљање већег броја пушака и муниције...”²⁸

Друга јужноморавска кадровски је помогла формирање поменутих бригада. Командант Првог батаљона Пана Ђукић Лимар прекомандован је на дужност заменика команданта Треће јужноморавске, а начелник штаба Радован Петровић за заменика команданта Четврте јужноморавске бригаде. Дужност начелника штаба Друге јужноморавске кратко је преузео Војислав Церовић. а дужност команданта Првог батаљона Живојин Мијатовић. Његов заменик постао је Радман Савић.

Наредбом Главног штаба НОВ и ПО Србије, 14. јануара 1944. у Великој Плани. испод великог Јастрепца, формирана је Трећа јужноморавска бригада, састављена од два батаљона и једне чете Јастребачког и две чете Крушевачког, односно Расинског НОП одреда. Смотру бораца извршио је Недељко Караичић. члан Главног штаба НОВ и ПО и Покрајинског комитета КПЈ за Србију. У кратком говору он је нагласио потребу садејства са Другом јужноморавском бригадом којој је одато признање за двомесечне резултате у борби против окупатора и његових помагача. У име КПЈ и СКОЈ-а говорили су Радош Јовановић Сеља и Корчагин. Борце је поздравила и представница Антифашистичког фронта жена и пожелела им успеха у наредним борбама. Новопостављени политички комесар бригаде Јован Крстић Мргуд је обећао, у име бораца и старешина. да ће Трећа јужноморавска наставити да туче непријатеља истом жестином као и њене претходнице Прва и Друга јужноморавска бригада. Збору је присуствовало и

²⁸ 36. #0Лтом1,књ.20,док. 118.

преко 5.000 мештана подјастребарских села.²⁹ Борци су положили свечану заклетву. Штаб бригаде сачињавали су Станимир Јовановић Јова, командант, Јован Крстић Мргуд, политички комесар, Милош Стојановић, начелник штаба, Пана Ђукић Лимар, заменик команданта и Животије Савић Срба. заменик политичког комесара.

У селу Ображди, североисточно од Горњег Гајтана, на средокраћи између Медвеђе и Прокупља. формирана је Четврта јужноморавска бригада, од три батаљона Првог јужноморавског одреда. Борци Првог батаљона били су претежно из села на падињама планине Куковице, Другог из рејона Горње Јабланице и Трећег са простора планине Пасјаче. Командант бригаде постао је Радомир Андрић Кмет. политички комесар Владимир Грујић. заменик команданта Радован Петровић. заменик политичког комесара Милан Ковачевић и начелник штаба Војислав Церковић.³⁰

Средином јануара повећала се ударна моћ јединица НОВ на простору слободне партизанске територије. лево од средњег и доњег тока Јужне Мораве са тенденцијом да се настави са формирањем бригада на целом југу Србије. Поред поменуте три бригаде и три партизанска одреда: Први јужноморавски. Јастребачки и Крушевачки (Расински) постојали су повољни услови да се формира дивизија, ати то није учињено. У сачуваним ратним документима нема објашњења зашто се то одлагало.

Напад на бугарско упориште

Јединице Друге јужноморавске, после успешне акције на Окружну болницу у Лесковцу, користиле су предах у пусторечким селима Сувом Пољу, Лапатинцу, Косанчићу и Дубову. Штаб бригаде. поучен искуством да мање диверзантске јединице могу релативно лако минирати железничке саобраћајнице, упутио је 18. јануара једну десетину да сруши непријатељски воз код села Кочана, на железничкој прузи Лесковац - Ниш. Диверзија је успела, што потврђује извештај команданта и политичког комесара бригаде, Драгослава Петровића Горског и Владимира Букилића. упућен, 19. јануара. Главном штабу НОВ и ПО Србије. у коме пишу: „Драги другови. синоћ, 18. овог месеца наша је-

²⁹ Архив Србије. Епавни штаб Србије, извештај Н. Караичића. док. 126.

³⁰ 36. НОР, том I, књ. 7. док. 13.

дна десетина била је у акцији на главној прузи Ниш - Београд и код села Кочана преврнула транспортни воз. Преврнута је локомотива и већи број вагона. Какав је успех био и колико жртава има не знамо. Из воза је одмах после експлозије почела брза паљба из аутоматског оруђа. Жртава на нашој страни нема. Веће снаге нисмо слали због изненадног наређења које смо добили јуче од вас и због пута који нас сада очекује."³¹

Поменуто наређење Оперативног штаба НОВ и ПО Србије вероватно је било да се нападне бугарско упориште у Влахову, поред друма и железничке пруге између Прокупља и Житорађе. Штаб бригаде није имао времена за темељнију припрему напада. Недостајали су му подаци о бројном стању и наоружању бугарске јединице, у каквим се одбрамбеним објектима налази и како је распоређена.

Из села Пасјаче, у источном подножју истоимене планине. Бригада је кренула у смирај дана, 20. јануара 1944, кроз местимично дубоки снег. Ишло се без водича долином Речичког потока и скренуло на брдовити терен. Без путовође маршевање се знатно одужило. Пре поноћи колоне су се приближиле упоришту. Штаб бригаде је рачунао да ће се постићи изненађење и бугарске војнике приморати да положе оружје. Циљ је био да се заплене знатније количине муниције у којој се оскудевало. Први батаљон је обезбеђивао правац источно од Прокупља и западно од Житорађе, а Трећи је распоређен да упадне у Влахово и бугарска утврђења, заправо у две зграде заштићене високим зидом и дубоким рововима. Иза бројних пушкарница и пушкомитраљеских гнезда дежурати су војници, а посебне патроле мештана под претњом смрти, крстариле са обавезом да дојављују шта се у близини дешава. Изгледа да је нека од тих патрола обавестила команданта бугарске јединице да се партизани приближавају.

Групе бомбаша и стрељачки строј Трећег батаљона кренули су после поноћи на непријатељско утврђење и ровове. Бомбаша су ручне бомбе бацали у ровове и преко заштитног зида. Бугарски војници су узвраћали правим ураганима и по томе се могло оценити да муниције имају на претек. Међу бомбаше је дошао заменик команданта батаљона Петар Станковић. Љуба Ракета, да их предводи у покушајима да раскину непријатељски ватрени бедем. Настао је прави бомбашки двобој. Бугарски војници су се бранили снажније

³¹ 36. НОР, том I, књ. 20, док. 122.

него што се очекивало. Неколико бомбаша је рањено и некако су извучени са ватрене линије. У руку је рањен и заменик политичког комесара Милан Вилић (тек ступио на дужност после одласка Драгољуба Нетровића Рада на партијски курс) и помоћ му је указао политички комесар бригаде Владимир Букилић. Жестока борба је узбунила бугарске јединице у оближњим упориштима, које су митраљеским рафалима и пушчаним пуцњима насумице тукле од моста преко реке Топлице, од Речице и Житорађе. После су покушале да се приближе месту борбе, али су одбијене палбом бораца Првог батаљона. За то време Други батаљон је држан у бригадној резерви и чекао се најпогоднији тренутак да се уведе у борбу. Са положаја код Прокупља почела је тући бугарска артиљерија. Њени артиљерци раније су израчунали елементе за гађање доминантних висова око упоришта у Влахову и експлозије граната су угрожавале борбени распоред Првог батаљона. Ситуација је постала неповољнија када се приближио непријатељски воз, са отвореним вагонима из којих су дејствовали минобацачи. На једном вису, на домак упоришта, минама су засули десетину бораца и неколико ранили. Њихова ватра се пренела на остале јединице које су обезбеђивале правац од Прокупља и прилично их угрожавале. Истицао је трећи сат борбе без изгледа да се непријатељ савлада и заплени муниција. Штаб бригаде је увидео да је најпапетније да се јединице извуку из борбе и упуте назад у Пасјачу. Прво је збринуто 10 рањеника које су на раменима њихови другови понели према потпланинском селу. И тела тројице погинулих су положена на импровизована носила и однета у село. Сутрадан су пали борци, уз уобичајене војничке почасте, у присуству мештана, сахрањени на сеоском гробљу. У недостатку свежег цвећа на њихове хумке положени су струкови сушеног босиока.

Бугари су имали 6 мртвих и 8 рањених војника.

Према уходаној пракси. Штаб бригаде свестрано је анализирао минули напад и сагледао пропусте. На инсистирање Главног штаба НОВ и ПО Србије у напад се кренуло пребрзо и није било времена за извиђање и прикупљање података о непријатељу. Поједини команданти и политички комесари нису обезбедили водиче за своје јединице. Због тога се раздаљина до непријатељског упоришта, од неких десетак километара, савлађивала чак 7 часова. Тако напорни марш заморио је борце и умањио њихову борбену спремност. Потрошено је доста муни-

ције које је, иначе, недостајало: 1.200 иушчаних метака. 7 минобацачких граната и 20 ручних бомби.³²

Највише муниције потрошили су борци Трећег батаљона од којих су неки остали скоро празних пушкомитраљеза и пушака. Због тога је Штаб бригаде наредио Првом и Другом батаљону да правичном расподелом снабдеју Трећи батаљон муницијом.

Садејство са Трећом јужноморавском бригадом

Штаб бригаде је одлучио, услед помањкања муниције, да се маневрише и избегавају већи сукоби са непријатељем. У том циљу уследио је покрет Бригаде према Белом камену у коме се задржала само један дан и продужила преко Видојевце у Топлицу. У бригадној колони били су руководиоци и борци Команде места у Миљковици. У преподневним часовима, 23. јануара, Бригада је избила изнад Горње Топонице и дочекана пушчано-митраљеском ватром од Доње Бејашнице и Прекашнице. На ватру није одмах узвраћено, али је Штаб бригаде наредио да се Први батаљон журно упути у села из којих је припуцавано. Непријатељ је напустио истурени положај и измакао. Батаљонска претходница без борбе је ушла у Доњу Бејашницу, а за њом и остале јединице. Команданта батаљона Живојина Мијатовића и политичког комесара Николу Бугарчића мештани су обавестили да су у селу биле Јединице Топличког четничког корпуса. Опрезност је појачана. Батаљон је продужио у Горњу Бејашницу, без отпора је заузео и претражио околни терен.

Према четничким јединицама у Губетину усмерен је Трећи оmlадински батаљон и борбена јединица Команде места Миљковице, а Први и Други батаљон су задржани у Горњој Топоници да предахну. У то време четницима је пристигло појачање и они су се жестоко окомили на борбени распоред Трећег батаљона. На правцу њиховог главног удара нашла се Трећа чета, распоређена на издуженом узвишењу и теже одолевала. Командир чете Предраг Игић Томица храбрио је борце да не посустају и да сваки метак добро искористе. Неколико бораца су узвратили да у лежишту оружја имају метак-два и да ће користити ручне бомбе да спречавају налете четника. Командир се с тим

³² 36. НОР, том I, књ. 7, док. 22 и 27.

сложио и најавио да очекује нојачање. Тражио је помоћ од команданта батаљона Петка Вуковића који је обећао да ће преостале чете упутити да угрозе бокове непријатељског стрељачког строја. Штаб бригаде, чувши жестоку паљбу, упутио је Први и Други батаљон да што пре избију на угрожени положај и ојачају његову одбрану. Млади борци Треће чете Трећег батаљона већ су потискивани са положаја. У критичном тренутку рањен је командир чете Игић, а команду је преузео његов заменик Божидар Искреновић и паника је избегнута. У прави час у помоћ су пристигле јуришне групе Другог батаљона, а неколико минута касније и Првог батаљона. Непријатељ је у неред у почео узмицати, уз губитке од 13 мртвих и 20 рањених.³³ Од њих, на жалост, није заплењена муниција и оружје. Бригада се опет нашла у великој оскудици са муницијом и затражила да јој Команда подручја у Вујанову помогне. Примљене су незнатне количине метака, тек толико да неки борци не остану празног оружја. Недостатак муниције приморао је Штаб бригаде да одустане од напада на четнике Топличког корпуса, југозападније од Прокупља, као и да јединице усмерава у правцима на којима се очекивало да ће бити ратног плена.

Увече, 23. јануара, састале су се Друга и Трећа јужноморавска бригада у Горњој Топоници. Команданти бригада Драгослав Петровић Горски и Станимир Јовановић Јова, у сарадњи са својим штабовима, одлучили су да се наступа северозападно од Прокупља и непријатељ угрожава у рејону Блаца. Покрет је уследио ноћу. Бригаде су прегазиле реку Топлицу, непримећене од непријатеља прешле железничку и друмску комуникацију између Прокупља и Куршумлије и стигле у Велику Плану. У првој борби после формирања, 21. новембра 1943, Друга јужноморавска је ослободила ово потпланинско село и мештани су је топло дочекали. Према устаљеној пракси у случају садејства две или више крупније јединице. Главни штаб НОВ и ПО Србије формирао је заједнички оперативни штаб. Недељко Караичић, члан Покрајинског комитета КПЈ и Главног штаба Србије, издао је наредбу да се формира привремени Оперативни штаб Друге и Треће јужноморавске бригаде. У његов састав су именовани: Станимир Јовановић Јова, командант, Драгослав Петровић Горски, заменик команданта. Владимир Букилић, политички комесар. Животије Савић Срба, заменик политичког комесара и Милош Стојановић Принцип, начелник

³³ 36. НОР, том I, књ. 7, док. 24.

штаба. Извршене су неке измене у штабовима обеју бригада. Командант Друге јужноморавске у овој акцији био је Сава Ераковић, а политички комесар Никола Бугарчић, начелник штаба Миливоје Перовић и заменик политичког комесара Стојан Николић Јоле. На дужност команданта Треће јужноморавске бригаде именован је Пана Ђукић Лимар, за политичког комесара Јован Крстић Мргуд, начелника штаба Милутин Ристић и заменика политичког комесара Мирко Шиндић Артем.

После тродневног боравка у Великој Плани. Друга јужноморавска се преместила у Доњу Јошаницу, а Трећа јужноморавска бригада у Сварчу. Њихов долазак у близину Блаца узнемирио је четнике и недићевце. У Блаце је, на име, стигао из Ниша 2. батаљон Српске државне страже да замени бугарске јединице које су упућене у Јабланицу да нападају јединице Првог јужноморавског партизанског одреда и Четврте јужноморавске бригаде. Командант Топличког четничког корпуса Милан Стојановић је припремао изненађење Другој и Трећој јужноморавској бригади, у сарадњи са командантом батаљона недићеваца. Заједно су разрадили, после прикупљања података о бригадама, план наступања и вођења борбе. Четници и недићевци су поранили. 28. јануара, да бригаде изненаде и одбаце са достигнуте линије да би после пљачкали животне намирнице и стоку у Криваји, Алабани и Суваји. Бригадна обезбеђења и патроле приметили су непријатељске колоне на удаљености од 5 км. Дата је узбуна и уследила је припрема за борбу. Оперативни штаб и штабови бригада распоредили су јединице за одбрану и противнапад. Први батаљон Друге јужноморавске имао је деликатан задатак да изврши крилни обухват непријатеља у Криваји. Други и Трећи батаљон ишли су право на непријатеља. Јединице Треће јужноморавске заузеле су километарски дуг положај десно и непријатељ није имао никаквог изгледа да постигне успех. Жесток напад четника и недићеваца, ипак, није изостао. У томе је предвачила Топличка бригада, под командом капетана Ћирковића, затим четници војводе Нике Куштримовића. Њихови јуриши и напади успешно су одбијени и без крилног обухвата. Први батаљон, заправо, док је предузимао крилни обухват, приметио је непријатељску колону на излазу из Блаца. Штаб батаљона је закључио да то пристиже помоћ четничким јединицама у нападу и одлучио да јој препречи пут. Другом и Трећем батаљону је препуштено да се обрачунају са четницима, а Први је похитао да изненади четничко појачање. Изненадним јуришем четници су дезорганизовани. У паници су бежали у гарнизон Блаце. Паника је

обузимала остале четничке и недићевске јединице које су ужурбано одступале пред налетом бораца обе бригаде. Командант четничког корпуса затражио је артиљеријску подршку бугарских јединица које су биле у покрету од Прокупља према Куршумлији. Канонаде бугарских топова и минобацача мало су помогле четницима и недићевцима. Гоњење непријатеља вероватно би се завршило у Блацама да су борци бригада имали довољно муниције.

Друга јужноморавска имала је незнатне губитке. Живот су изгубили политички комесар Треће чете Првог батаљона Мирослав Цветковић Влада, пушкомитраљезац Мија Минић и још двојица бораца. Уместо погинулог Цветковића дужност политичког комесара чете преузео је Драган Голубовић. Неколико бораца је рањено.

Четничке и недићевске јединице имале су више од 30 мртвих и 70 рањених. У борби је убијен војвода Куштримовић, а син му је рањен.

О тој борби, садејству и победи Друге и Треће јужноморавске бригаде, Недељко Караичић, члан Главног штаба НОВ и ПО Србије, у писму упућеном 7. фебруара, Покрајинском комитету КПЈ за Србију, поред осталог, констатује: „Непријатељ је више пута покушавао да изврши јуриш и нигде му није успело, а наш овде је успео. Фронт се растегао око 20 км. Борба је оштра била. Но како се борба водила кад су Бугари пролазили за Куршумлију у циљу потере ка Г. Јабланице, а наш фронт се све више ближио њиховим колонама, то су они морали да туку наше положаје минобацачима и топовима. Тако је народ видео на једној страни нашу војску, а на другој четнике Дражине, недићевце и Бугаре...”³⁴

Оперативни штаб и штабови бригада били су задовољни одбијањем напада удружених непријатеља, али и незадовољни тиме што нису заплећене знатније количине муниције.

Злочини Бугара и њотићеваца

Слободну партизанску територију стално су угрожавали удружени непријатељи. Они су се посебно трудили да дознају куда се крећу Друга, Трећа и Четврта јужноморавска бригада, да искористе њихово удаљавање и упадају у мање заштићена подручја и нападају становништво. Када су се Друга и Трећа јужноморавска удаљиле од Јабланице и

Пусте Реке, нападајући непријатеља у рејону Блаца и даље, немачке и бугарске окупаторске јединице, недићевци и четници су оценили да је дошао прави тренутак да угуше НОП у Јабланице и ишре. Њихове јаке и савремено наоружане јединице, у више колона, истовремено су наступале од Лесковца, Лебана, Куршумлије и Прокупља да опколе простор Јабланице. Први јужноморавски партизански одред, јединице команди места и подручја вешто су маневрисале, задржавале и одбијале непријатеља који је намеравао да жари и пали, да уништи војно-позадинске и органе народне власти, да открије партизанске болнице и побије рањенике. У немогућности да се Друга и Трећа јужноморавска хитно врате да бране слободну територију Јабланице, у помоћ Првом јужноморавском одреду и осталим јединицама на томе терену прискочила је Четврта јужноморавска бригада. На угроженим правцима народ је напуштао своја огњишта и склањао се у збегове. Напаћена деца, жене и старци, поред опасности од удружених непријатеља. били су изложени цичи зими и глади. У неким селима бугарски фашисти. недићевци и четници спалили су више кућа и стаја, опљачкавши животне намирнице и стоку. Ухапшено је више мештана који нису стигли да умакну. физички мучено и безуспешно приморавано да прокажу склоништа рањеника. Озлојеђени фашистички војници и квислинзи стрељали су тридесеторицу невиних.

Кад су одбијени од Јабланице, удружени непријатељи, знајући да су Друга и Трећа јужноморавска бригада ангазоване у борбама у Расини, недалеко од Крушевца, кренули су да жаре, пале и убијају житеље устаничке Топлице. Из Прокупља је наступало око 3.000 бугарских војника, 200 љотићеваца и 100 Недићевих жандара. Биле су то скоро исте снаге које су угрожавале слободну територију Јабланице. Њихова је намера била да пљачкају, пале и убијају, да би затрли ослонце јединицама НОВ у подјастребачким селима. У десет борбених колона. распоређених на простору од Прокупља до Блаца, од Мрамора до Белољина, бугарски војници и њихови помагачи, опрезно су се успињали јужним падинама Великог Јастрепца. Увече, 6. фебруара. стигли су у три раштркана потпланинска села, престројили се у три колоне и заноћили. Владала је снежна олуја и слабо се видело. Мештани се нису надали да ће непријатељ наићи по таквом невремену и нису побегли у планину. Сутрадан је почео дводневни крвави пир непријатеља у више села. За то време бугарски фашисти су стрељали 12 људи у добричком срезу. За њима су пристигли недићевци и шиптарски балисти и убили

још 18 старијих житеља у два села. У јастребачком срезу бугарски целати су ухапсили преко 150 старијих људи, већином из села Драгуше, Претежана, Доње Сварче, потерявши их на једну зараван да их побију. Прозревши шта ће се догодити, један ухапшеник иовикао је да се бежи. Избезумљени људи су потрчали на све стране, али су западали у дубок снег. Загрмеле су пушке и пушкомитраљежи убица. Бегунци су падали погођени куршумима, остајући у окрвављеном снегу. У убијању невиних бугарским фашистима су помагали љотићевци приспели из Ниша. У крволоштву они су превазилазили бугарске убице, масакрирали убијене и кундацима им разбијали главе.³⁵

Бежањем се спасило 85, а живот су изгубила 62 мештанина. Међу умаклима је било неколико лакше рањених. Мештанин који је комшије подстакао да беже и први се дао у трк није изнео живу главу.

Према непотпуним подацима, у селима на јужној страни Великог Јастрепца стрељана су 22 мештана, а 30 је отерано у окупаторски затвор. Већина села је опљачкана и делимично попаљена. У срезу добричком запаљено је 39 кућа и плевњи.

Бомбаши на војном аеродрому

Јужноморавске бригаде и одреди непосредно су били потчињени Главном штабу НОВ и ПО Србије. У јужној Србији налазила су се само два члана поменутог штаба: Недељко Караичић и Драги Стаменковић, често обавезама раздвојени, без могућности да заједнички одлучују о значајним питањима. Командант Главног штаба НОВ и ПО Србије Петар Стамболић, после преузимања дужности од Радивоја Јовановића Брадоње, илегално је живео у Београду. Штабовима бригада и одреда је сметало што се чешће не могу обраћати претпостављеној команди са својим предлозима и мишљењима о вођењу појединих акција. Последице недовољне сарадње, стицања увида у процене и предлоге штабова бригада и одреда, од стране Главног штаба НОВ и ПО Србије, највише су се осетиле кад су Друга јужноморавска бригада и Озренски партизански одред, који се повукао из источне Србије у Топлицу да избегне офанзивне ударе надмоћнијих недићеваца и четника, упућени према Расини и Крушевцу, док је иза њихових леђа остала незаштиће-

³⁵ 36. НОР, том I, књ. 20, док. 128.

на територија јужно од Великог и Малог Јастрепца. Удаљавање Бригаде и Одрета вероватно се не би догодило да су њихови штабови имали могућности да образложе претпостављеној команди негативне последице те одлуке. У то време вишу команду и наредбодавца представљао је један човек. Недељко Караичић, са којим је одржавана веза и примана његова наређења. Он је одлучио да Друга јужноморавска и Озренски партизански одред, што се види из његовог сачуваног писма, нападну непријатељски аеродром код Крушевца и униште авионе и једрилице.³⁶ За ту прилику наредбом је одредио Оперативни штаб у саставу Драгослав Петровић Горски, Владимир Букилић Поп Мића, политички комесар, Срба Андрејевић, начелник штаба, Василије Ђуровић, заменик команданта и Душан Пуђа, заменик политичког комесара. Трајко Живковић је постављен, само за ту борбу, за политичког комесара Друге јужноморавске, а Момчило Сибиновић за политичког комесара Озренског партизанског одреда. Оперативни штабови по правилу су формиран кад је остваривано садејство и заједничко учешће две или више бригада и одреда у нападу на непријатеља или у одбрани угрожене слободне територије. Очигледно је недостајала крупнија формација, дивизија, коју би сачињавало неколико бригада и одреда чији би штабови непосредно били потчињени штабу дивизије.

Из села Велике Плане, у коме су биваковали три дана, Прва јужноморавска и Озренски партизански одред запутили су се по дубоком снегу према Бресници и оснеженим врховима Великог Јастрепца. Звиждао је ледени планински ветар, ковитлао снежну прашину, наносио је борцима у лице и очи. Свима је лакнуло кад су избили на врхове залеђене планине. Низбрдицама се лакше приближавало селима Ломници и Буцима. Стари борци, посебно из Првог (Расинског) батаљона, добро су познавали овај крај и гостопримство мештана који су били, без обзира на бројне опасности од окупатора и квислинга, предустрљиви према својим ослободиоцима. У топлим домовима борци су предахнули и спремнији чекали наређење старешина за покрет и напад на немачки војни аеродром. Оперативни штаб је прикупио податке о снагама које бране аеродром. Командант Горски био је изненађен сазнањем да на аеродрому нема авиона и једрилица. Није се знало када су и куда одлетели. Поставило се питање шта даље да се предузме.

³⁶ Архив Србије, Фонд - Покрајински комитет КГП Србије, 6р. 488.

Да напорно маршевање и долазак на полазни положај за напад не би остали без одјека међу народом и борцима, Оперативни штаб је одобрио да групе најiskusнијих бомбаша кришом приђу аеродромским постројењима и згради и учине колико се може. Остале јединице су распоређене да им пруже подршку и прихват.

На челу са својим вођама, бомбаша су се кроз мрак прикрали циљевима напада и тако се распоредили да их истовремено разоре снажним експлозијама. Загрмео је тутањ и севнули ватрени одблесци. Бомбаша су узмакли, избегавши пушкомитраљеску ватру чувара аеродрома и неозлеђени се вратили у своје јединице.

У непријатељском гарнизону настала је узбуна. Немачки војници су трчали према аеродрому, а придружиле су им се јединице 5. српског добровољачког корпуса. Бригада и Одред су измакли преко моста на Расини и до борбе није дошло. У извештају Бригаде о нападу на аеродром је забележено да је, 3. фебруара 1944, извршен напад на аеродром код Крушевца, да су непријатељу нанети губици. Тврди се да су поједине зграде освојене, а из њих узето доста плена, нарочито авионске и пушчане муниције.³⁷ Међутим, неки учесници у овом догађају, међу којима и командант Оперативног штаба, у изјавама тврде да ништа није заплешено.

Дуги зимски марш маневар

Снабдевање муницијом, оружјем и осталим ратним потребама био је стални проблем Друге, Треће. Четврте јужноморавске бригаде, партизанских одреда, јединица војних подручја и команди места на слободној територији западно од средњег тока Јужне Мораве. Муниција је тешко плењена од непријатеља, најчешће у мањим количинама и брзо трошена у скоро свакодневним окршајима. Главни штаб НОВ и ПО Србије улагао је напоре да тадашњи савезници. Енглези и Американци, сходно сапоразумима са Врховним штабом НОВ и ПОЈ. ваздушним путем снабдевају, у првом реду, муницијом и оружјем јединице НОВ у Топлици, Пустој Реци и Јабланици. На такав захтев Врховни штаб је одговорио писмом, 5. фебруара 1944. да ће Главном штабу Србије упутити савезничког официра за везу Џона Хеникера да се с њим, поред

³⁷ Архив ВИИ, кут. 1045, рег. бр. 16-2.

осталог, регулише питање слања муниције и оружја ваздушним путем. Није се знало кад ће савезнички официр за везу стићи. а муниција и остали ратни материјал свакодневно су недостајали.³⁸ У таквој ситуацији Недељко Карачић, члан Главног штаба Србије, одлучио је да се Друга јужноморавска бригада упути на дуги зимски марш. по изузетно неповољном времену, у Црну Траву, на територију која је Хитлеровом одлуком припојена Бугарској, али је већим делом била слободна и под контролом партизанских јединица. Савезнички авиони су падобранима спуштали товари муниције, оружја, санитетског и осталог ратног материјала на слободну територију Црне Траве. али није било дозвољено да се то преноси преко тзв. демаркационе линије, односно границе између Недићеве Србије и фашистичке Бугарске, да би се помогло јединицама НОВ на левој обали Јужне Мораве. У то време у Црној Трави налазио се Драги Стаменковић. члан Главног штаба НОВ и 110 Србије. који је руководио НОП-ом и формирао. 4. фебруара 1944. у селу Јабуквику, Пету јужноморавску бригаду. С правом се очекивало да ће он помоћи да се знатније количине муниције издвоје за потребе Друге јужноморавске и осталих јединица у Јабланици. Пустој Реци и Топлици. У Црној Трави налазила се Енглеска војна мисија. на челу са мајором Дејвидом Мартоном. која је имала значајан утицај на допремање и расподелу ратног и осталог материјала. У томе је, боравећи извесно време у Црној Трави и околини, удела имао и Светозар Вукмановић Темпо, делегат Врховног штаба НОВ и ПОЈ.

Штаб бригаде упознао је штабове батаљона да предстоји дуг и напоран марш за Црну Траву. Команде чета су вршиле припрему јединица. али нису могле обезбедити да сви борци имају зимску одећу и обућу. Од мештана је набављено више коња за пренос терета. Циљ покрета није се тајио: да ће се добити знатне количине муниције и осталог ратног материјала у Црној Трави. Одласку на прилично далек пут највише су се обрадовали борци Трећег омладинског црнотравског батаљона. који су скоро три месеца војевали даље од родног краја. Они су желели да се што пре сретну са родитељима и родбином.

Командант бригаде је одредио етапне маршруте и наредио да се крене из расинског села Рлице према гребену Великог Јастрепца. Велико невреме отежавало је покрете колона. Најтеже је било на планинском превоју накинђуреном брдашцима снежних сметова у које

³⁸ Архив Србије. Фонд -- Главни штаб Србије. бр. 135.

су борци уиадали до прсију. Било је то каљење за савлађивање препрека и невоља које ће тек доћи. Ноћ је искоришћена да бригадна колона пређе добро чувану железничку пругу, друм и реку Топлицу без испаљеног метка и пожуре у Чукљаник, у северном подручју планине Кукавице. Преморени борци једва су дочекали да се одморе у топлим сеоским кућама, јер је по цичи зими требало прећи, у рејону села Добротина: између Грделице и Лесковца, добро чувану железничку пругу, друм и набујалу Јужну Мораву. Штаб бригаде, штабови батаљона и команде чета брижљиво су припремили јединице за наредну етапу марша. У претходницу и побочнице издвојене су групе најхрабријих бораца, чији је задатак био да одбију налет непријатеља.

Увече, 15. фебруара, из Чукљеника се наступало усеком Мале Реке да се заобиђу брда под дубоким снегом. Мраз је стезао. нарочито кад је бригадна колона наишла на железничку пругу и друм на северном излазу из Грделичке клисуре. Непријатеља, на срећу, није било на овом делу значајних комуникација, али су проблеми настали пред узним дрвеним мостом преко Јужне Мораве, Његова подлога била је окована дебелим слојем леда и коњи га нису могли прећи. Узалуд су их коњовоци зауларене приморавали да крену напред. Животиње су непрекидно клискале. пострале, једна је пала и било је муке да је борци усправе. Наредни покушај навођења коња на залеђену порогу завршио се трагично. Коњ се снажно оклизнуо, отргао са улара, сломио заштитну ограду моста и пао у набујалу реку у којој се удавио. Видевши то, пушкомитраљезац Милорад Јановић опкорачио је коња са самаром, терајући га да преплива набујалу реку. Коњ је фркћући загазио у воду препуну санти и запливао. Борци су стрепећи пратили шта се дешава. Свима је лакнуло кад су коњ и јахач доспели на десну обалу. Митраљезац. не марећи за несносну хладноћу, на исти начин претерао је још два коња. У међувремену неко од бораца се присетио да је коње најбоље „обути“ да се не клижу. поцепао ћебе. крпама умотао и подвезао коњска копита. „Обувени“ товарни коњи без потешкоћа су прешли на другу страну реке.

Са малим закашњењем бригадна колона је продужила према потпланинском селу Козаре, североисточно од Грделице, да би што пре умакла у долину Козарске реке и прешла границу између дела јужне Србије који је припојен сателитској Бугарској, и дела који је, у сарадњи са немачким окупаторима. званично констролисала квислиншка Недићева влада. На једној страни те неприродне границе. изграђене су бу-

гарске, а на другој српске карауле. Граничари у њима могли су. без обзира на мрак, приметити бригадну колону и отворити ватру. Уз помоћ искусног путовође одабран је најмање контролисани гранични прелаз и без сметњи се прешло на територију под бугарском окупацијом.

Промрзла бригадна колона је осванула у раштрканом селу Стрешковцу. Борци су се разместили у напуштеним баракама, заложивши ватре да се огреју и одморе. Чланови Штаба бригаде. на челу са командантом, анализирали су пређени пут и закључили да се. углавном, маршује према плану. Из Трећег батаљона издвојена је група бораца. добрих зналаца терена према Црној Трави, под командом Петра Станковића Љубе. да продуже у планинско село Рупље и побрину се за наредно коначиште и храну.

Снег је непрестано падао. што је стварало велике проблеме бригадној колони, која се запутила узводно, Козарском реком. да избије у Рупље. У Стрешковцу су остављени товарни коњи да се успут не би заглављивали у дубоки снег. У овом месту привремено је задржано неколико болесних и промрзлих бораца који нису били у стању да наставе пут.

У току дана. 16. фебруара, јединице Бригаде. савлађујући местимично снег дубок 2 м, прешле су само 10 км и законачиле у Рупљу. Захваљујући претходници. са замеником команданта батаљона Петром Станковићем Љубом. борци су нашли починак на сламеним лежајевима у топлим планинским кућама. Топлина и срдачност мештана грејали су срца бораца јаче од разбукталих ватри у фурунама и на отвореним огњиштима. Борци су скромно вечерали залогаје овсеног хлеба и куване кромпире. Некима је сан био пречи од хране и дубоко су заспали.

Наредног дана време се погоршало и снег је потпуно замео пут преко Чемерника за Црну Траву. Штаб бригаде је одлучио. у договору са штабовима батаљона, да се издвоје групе најиздржљивијих бораца који ће наизменично стварати пртину и бригадној колони олакшавати маршевање. У томе послу није изостала и помоћ мештана Рупља, који су прогазили снег далеко од свог села. Вејавица и олујни ветар брзо су засипали прогажене пртине. Кроз јаку мећаву борци су прешли Обрадовац, Мацаре. Поиове. Самчекинац, високи Чемерник и једва добауљали у Брод. Један од најмлађих учесника овог марша. 17-годишњи Љубомир Кривокапић. у сећањима на тешке тренутке, записао је. поред остатог, ово: „Борци су били ицрпљени. Слабо обучени и обу-

вени, газили су велике намете снега. посртали од глади и умора, застајали и падали. устајали и ишли напред..."³⁹

Бригада је после седам тешких дана, 17. фебруара. стигла у Црну Траву. Јединице су распоређене у оближње засеоке да се одморе. Борцима Трећег омладинског батаљона је допуштено да се сретну са најближом родбином, осим ако то није било у удаљенијим планинским селима. И родбина бораца, која је дознала да су њихови најрођенији стигли у Црну Траву. дошла је у посету. Сусрети су били дирљиви. Понеко је доживео бол и тугу дознавши да му је син. брат, или рођак изгубио живот у борби за слободу.

Командант и чланови Штаба бригаде улагали су напоре да добију товари муниције, оружја и ратне опреме, али су били дубоко разочарани одговором надлежних да су мали изгледи за то. Наводно је Светозар Вукмановић Темпо примљено оружје, муницију, санитарски материјал, одећу и остало поделио партизанским одредима у источној Србији и Бугарској. Интендант бригаде Радмило Дачић Дача у своме сећању тврди да се Енглеска војна мисија у Црној Трави није сагласила да Друга јужноморавска бригада добије тражено оружје и муницију. Шеф мисије је образложио да се оружје, муниција и остало, допремљено у рејон Црне Траве, расподељује строго наменски, само партизанским јединицама које дејствују на територији јужне Србије која је припојена Бугарској, односно у врањском и пиротском округу. Да би се ублажиле настале неугодности. Окружни комитет КПЈ врањско-пиротског округа је нашао половично решење: да партизанске јединице у рејону Црне Траве своје енглеско оружје уступе борцима Друге јужноморавске бригаде. а преузму њихово трофејно и оружје различитог порекла. Замена је предложена због тога што су се партизанске јединице које су дејствовале у делу јужне Србије. окупирани од фашистичке Бугарске, могле поново наоружати савезничким оружјем које је пристизало транспортним авионима и спуштано падобранима.

Нешто боље се прошло са набавком санитарског материјала. У томе је посебно ангажована, наређењем команданта бригаде, др Дуња Перишић. санитарски референт бригаде. Она је имала задатак да оде са групом бораца. у село у подножју Чемерника и да се лозинком обрати једном одборнику. Био је то напоран пут по студени и дубоком снегу до његове сеоске куће. Кад је изговорила јавку. домаћин је др Дуњу и

Љубомир Кривокапић. *Упромрзлојколони бораца*. Текст у власништву аутора.

њене пратиоце пустио у кућу. Из споредне одаје изашао је Јован Цекић, студент медицине, од кога је др Дуња сазнала каквих лекова има у складишту о коме он брине. Издвојили су разне лекове и пуно завојног материјала. Све је то добро упаковано и донето у Црну Траву.

Захваљујући сналажљивости бораца, у првом реду Црнотраваца у Трећем батаљону, сакупљено је прилично муниције и другарски је подељена свима у Бригади. Добијено је нешто ручних бомби и минобацачких граната. Било је то, како је рекао један борац Црнотравског одреда, од другова друговима да им добро дође у сукобима са непријатељем.

Издашност и предусретљивост према ослободилачкој војсци била је стална одлика Црнотраваца и народа у целом том сиромашном крају. Било је примера, кад су борци Друге јужноморавске боравили у сеоским кућама, да домаћице одвајају храну од уста своје деце да је понуде изненадним гостима. Из тог времена је запамћено како је гостољубива домаћица из Рупља опоменула гладну дечицу да се стрпе док другови борци не ручају. Борци су то чули и призвали дечицу да заједно једу. Услед обољења уста, Љубомир Кривокапић није могао да једе овсени хлеб, препун боцкавих овсених паздрљлица. Његове муке нису промакле оку домаћице. Умесица му је хлебчић од пшеничног брашна, од последњег килограма, уштеђеног и чуваног за ускршњу светковину да дечицу обрадује колачићима.

Неколико дана одмора добро је дошло борцима и старешинама. Некима је већ било досадно без покрета и борбе. Међутим, одједном је командант бригаде наредио да се батаљони припреме за смотру у центру варошице. Пошто су умарширали на невелики трг у Црној Трави, батаљони су се постројили. Звуци партизанског оркестра увеличавали су свечаност. Са супротног краја варошице стигао је Трнски одред бугарских партизана, под командом Славча Трнског, који је имао ослонац за дејства у црнотравском крају. Бугарски партизани били су потиштени и неколико њих носило је тело свога командира који се нешто раније оклизнуо, у паду дотакао окидач напуњеног аутомата и погинуо. Свечаност је прерасла у тугу. Друга јужноморавска достојанствено је одала почаст саборцу по оружју и присуствовала његовој сахрани на црнотравском гробљу. Политички комесар бригаде Владимир Букилић, опростио се од бугарског командира изразивши жељу да се заједничка антифашистичка борба још присније настави и уроди жељеним плодом. Од мртвог саборца се опростио и командант одреда Славчо

Трнски. нагласивши значај заједничке борбе против немачког и бугарског окупатора, за национално и социјално ослобођење.

Повратак тежи од доласка

Главни штаб НОВ и Г10 Србије добио је обавештајне податке да окупатор и његови сарадници припремају офанзивне ударе на Пусту Реку и Јабланицу и целу слободну територију западно од Јужне Мораве. У томе су предњачили четнички корпуси и јединице Српске државне страже. Предузимане су мере да јединице Народноослободилачке војске пруже снажан отпор, преувму иницијативу и пређу у противнапад. У том циљу Главни штаб НОВ и ПО Србије наредио је штабовима Друге и Пете јужноморавске да обе бригаде домарширају у Пусту Реку и Јабланицу. Формиран је заједнички Оперативни штаб следећег састава: командант Драгослав Петровић Горски, политички комесар Владимир Букилић, заменик команданта Ђуро Златковић, заменик политичког комесара Александар Николић Аца.

Марш бригада је уследио 24. фебруара ноћу, по цичи зими и температури до минус 25 степени. Колоне су ишле преко Брода, долином Власине и скренуле Добром пољу. Краћи застој није значио одмор због опасности да борцима промрзну најосетљивији делови тела. Од тога их је једино могло сачувати стално кретање. А како смоћи толико снаге у језиво леденој ноћи. Командири чета су бодрили борце да истрају, бринући се да неко не изостане и доживи белу смрт. Од Крстићева и Козила, на великој надморској висини, бригадне колоне су усмерене према Липовици у којој се налазила четничка јединица поручника Жике Матића. Оперативни штаб добио је потпуније податке од једног обавештајца на том терену да је у Липовици законачио Власински четнички корпус, да четници спавају у згради основне школе и неколико кућа у њеној близини. Без двоумљења је одлучено да се четници изненада нападну. Командант Горски, политички комесар Поп Мића и заменик команданта Златковић **Једино** су се прибојавали да не затаји. услед прениске температуре, оружје у рукама бораца. Нада је полагана у ручне бомбе које нису отказивале и при највећој хладноћи. За напад је одабрана чета добровољаца, са неустрашивим замеником команданта Петром Станковићем.

Користећи мрак бомбаши су се ириквали школској згради, а иза њихових леђа распоредили су се преостали борци Бригаде да осујете бекство непријатељских војника. Скоро истовремено одјекнуле су експлозије бомби у просторијама у којима су спавали четници. Међу њима је настала пометња. Неки су полуодевени дограбили оружје и покушавали да се среде за озбиљнији отпор. Успаничено су искакали кроз прозоре и бежали. Неки су налетели на стрељачки stroj бораца Друге јужноморавске и страдали. Четници би имали далеко више жртава да оружје бораца, на мразу од минус 25 степени, није отказивало. Бомбаши су први улетели у просторије, затекавши богату трпезу јела и пића. Интендант бригаде је храну подједнако поделио свим јединицама.

Оперативни штаб је одлучио да се јединице под његовом командом целог дана задрже у Липовици и добро припреме за наредну етапу марша. Процењивало се да поражени Власински четнички корпус неће имати снаге да се врати и преотме изгубљено. Међутим, ујутро је најпре долетела ескадрила бугарских авиона, са аеродрома у Лесковцу, који су почели да митраљирају и бацају бомбе. Узвраћено им је пушкомитраљеском и пушчаном ватром. У томе окршају смртно је страдао пушкомитраљезац Милорад Јанковић Јанко, а рањен командир чете Бора Перовић.

На рубу села почело је пушкарање. Командант Оперативног штаба је обавештен да се четници приближавају Липовици. Команданту Горском било је чудно да су се они тако брзо регруписали и кренули у напад. Јединицама обе бригаде је наређено да заузму погодне положаје и одбију нападаче. Развила се жестока борба. Подршку четницима давали су бугарски авиони који су избацивали бомбе са приличне висине, а самим тим непрецизније, јер су се прибојавали пушкомитраљеске ватре са земље. У жеку борбе се дознало да напад не врши Власински него Чегарски четнички корпус који се запутио према Малом Јастрепцу код Власотинца (брдо) и вратио чувши пуцњаву у Липовици. Са четничких положаја ватра је отварана скоро целог дана. Чегарски корпус је настојао да освоји Липовицу, али су га одбили борци Друге и Пете јужноморавске бригаде.

У смирај дана четници су одустали од борбе и повукли се. У депеши четничког Горског штаба 180, 29. фебруара, упућеној четничкој Врховној команди стоји: ..Партизани прешли делом са леве обале Мораве и делом из Бугарске, разбили Власински корпус код села Липовице. Чегарски корпус са пута за Мали Јастребац вратио се и

примио борбу. Зато снаге са овог сектора не могу да пређу на Јастребац за извесно време..."⁴⁰

У Операцијском дневнику Друге Јужноморавске бригаде, који је водио Бора Ромић, о борби у Липовици је забележено, поред осталог, ово: „При повратку из Црне Траве под необично тешким временским околностима (температура -30) прешли смо на терен Бабичког рејона и узгред 25. фебруара напали смо код села Липовице на групу Дражиноваца... Петорицу смо успели да ухватимо. док су се остали разбегли оставивши сву своју спрему и материјал. Запленили смо један радио-апарат, једну писаћу машину, два сандука цигарета, једна колачизама и цокула итд..."⁴¹

Увече је Липовица остала пуста. После повлачења четничког Чегарског корпуса. Друга и Пета јужноморавска су сврстане у дугу маршевску колону да би продужиле према селу Биљаници и мосту на Јужној Морави у близини села Манојловца. Ноћ је опет била изузетно хладна. Преморени од целодневне борбе, борци су се тешко кретали. Командант Горски је упозорио потчињене команданте да никаквог застоја не сме бити да борци не би доживели белу смрт. Заменику политичког комесара Првог батаљона Паји Алексићу, међутим, толико је дозлогрдило да је самоволно желео да заустави батаљонску колону у Навалину да борци предахну. Командант Горски је спречио његову намеру, јер би макар и кратки застој био погубан.

Без закашњења се стигло у село Биљаницу. Кратки застој је уследио да се прикупе подаци о бројном стању непријатеља у Манојловцу и на мосту преко Јужне Мораве. Испоставило се да је тамо ојачана непријатељска стража. али да неће бити проблема да се она савлада. За тај подухват припремљена је група бораца Трећег омладинског црнотравског батаљона, која је заогрнута у беле чаршаве непримећена стигла до бугарског стражара и савладала га. Затим су ушли у стра-

⁴⁰ Архив ВИИ. Четничка архива. кут. 277. док. 2/1-10.

⁴¹ Дневник је Бора Ромић (културно-просветни референт бригаде, а од половине марта до краја августа 1944. г. политички комесар бригаде) водио од оснивања бригаде до одласка на нову дужност. Дневник је делимично оштећен. а понегде и нечитљив. Средио га је. а оштећене и нечитљиве делове попунио, према својим сећањима и забелешкама, командант бригаде др Миливоје Перовић. Оригинал дневника се налази у музеју НО борбе у Лесковцу. У Војноисторијском институту овај дневник је регистрован као Операцијски дневник Бригаде. Архив ВИИ. кут. 1045. рег. бр. 16—2.

жарницу и разоружали остале. Један стражар, пребледео од страха, молио је за милост. Командир страже је понудио знаке распознавања за слободан пролаз преко железничке пруге и друма. Заплењено је оружје, муниција и опрема стражара, а они остављени под условом да не мичу из стражаре док се бригадне колоне не удаље. Преко моста се журило и залазило у Лесковачко поље. Покрет су успоравали борци промрзлих ногу који су тешко корачали без туђе помоћи. У освит дана претходница је стигла до железничке пруге. Бугарске посаде у бункерима су отвориле ватру да омету прелаз преко друма и пруге, али су је одједном обуставиле плашећи се да не навуку снажнији напад. У часу кад је зачеље колоне прелазило пругу од Лесковца је наишао воз. Борци су трком узмакли од колосека и нанишанили у вагоне. После неколико хитаца, из воза је један железничар довикнуо да је то празан теретњак и да се обустави паљба. Паљба је обустављена, воз је убрзао, нестао у полутами и сумаглици према Нишу. Опасност није минула преласком пруге и друма између Печењевца и Винарца, зато што се у близини налазио непријатељски гарнизон Лесковац. Борци су пожуривани да што пре измакну из Лесковачког поља. Неки су заостајали с муком покрећући натекле ноге, умотане у крпе, шалове и џемпере. Било је појединаца који су у чарапама газили залеђену земљу. Мраз и хладноћа у зору су постали жешћи. На овом маршу Сава Ераковић Страхиња стално је обилазио колону, проверавајући да ли неко заостаје. То исто су чинили команданти батаљона. Захваљујући њиховој бризи и будности нико од изнемоглих није остављен.

Ујутру се једва стигло у село Петровац, не баш далеко од непријатеља, али се даље није могло због опасности да борци нападају од превеликог напора и апатични се препусте белој смрти. Оперативни штаб је то увидео и проценио да је опасније од близине непријатеља и његовог евентуалног напада. Дозвољен је застој и одмор у сеоским кућама. Друга јужноморавска је распоређена у Петровцу, а Пета јужноморавска у њеном залеђу у Лапатинцу да би борци прикупили снаге за наредни покрет и зацелили промрзине. Њима се није смело дозволити да се неконтролисано скупљају и греју поред заложених пећи и шпорета. Др Дуња Перишић и медицинарка Рада Радојевић, трчале су од командира до командира захтевајући да борцима не допусте да се приклањају разбукталим ватрама, да их терају да промрзле делове тела трљају снегом и заливају хладном водом. Многи борци су тако сачували поједине делове тела, нарочито прсте ногу и руку. Др

Дуња Неришић и њена десна рука Рада Радојевић су одлучиле да укажу ирву помоћ најтеже промрзлим. У лонцу су прокувани хируршки инструменти. Припремљени су стерилни завоји и лекови. Два кухињска стола у сеоској кући спојени су у хируршки сто. на коме је др Дуња хируршки обрађивала промрзLINE. Најтеже промрзли, за озбиљнији хируршки захват, добијали су лек за ублажавање болова и хитно упућивани у партизанску болницу у Вујанову да их оперише познати партизански хирург др Воја Стојановић. За релативно кратко време др Дуња и Рада указале су неопходну помоћ осамдесеторици промрзЛИХ. а преосталима, са лакшим озледама, дале савете за брже излечење. Командант Другог батаљона Чика Максим није пристао да му се промрзле ноге хируршки обраде, сматрајући да ће сам залечити своје промрзLINE. Сутрадан се показало да Чика Максиму није помогло трљање промрзLINE ракијом и санкама је одвезен у болницу. Био је то његов растанак са Батаљоном, јер се морао дуго лечити, због најтежих промрзLINE, најпре у партизанској, а касније у савезничкој болници у Италији. Уместо Чика Максима, на дужност команданта Другог батаљона је постављен Батрић Мујовић.

Ледени марш угрозио је здравље др Дуње Перишић. Она је добила високу температуру и бубрези су почињали да отказују. Одмах је упућена у болницу у Вујанову. а збрињавање рањених и болеснк бораца је пало на плећа Раде Радојевић која је даноноћно истрајавала у тешком и хуманом послу.

На дугом маршу до Црне Траве и натраг. у Пусту Реку. теже и лакше је промрзло око 150 бораца и старешина. Њих 35 морало се сместити у болницу. а некима су ампутирани прсти на ногама и рукама и делови стопала.

У Пустој Реци престао је да постоји Оперативни штаб Друге и Пете јужноморавске бригаде и оне су стављене под непосредну команду Главног штаба НОВ и ПО Србије.